

Kur'ân'da Cimrilik Anlamını İhtiva Eden Kavramların Etimolojik ve Semantik Analizi

Etymological and Semantic Analysis of Words Containing the Meaning of Stinginess in Qur'an

FARUK ÖZDEMİR*

Öz: Son kutsal kitap Kur'ân insanların anlaması için gönderilmiştir. Bu ise ancak onun kelimelerini iyi bir şekilde anlamakla mümkün olur. Bu sebeple Kur'ân'da yer alan kelimeler tam olarak bilinmeden Kur'ân'ın doğru bir şekilde anlaşılması mümkün değildir. Buhl, şuhh, danîn, katr/kutûr, mesk, kedy ve hele' kavramları ve müştakları da Kur'ân'da kullanılan ve anlaşılması gereken kelimelerdendir. İşte bu makalede Kur'ân'da yer alan bu kavramlar ve muhtelif türevleri semantik ve analitik açıdan inceleme konusu yapılmıştır. Önce söz konusu sözcüklerin etimolojik kökenleri ve lügatlerdeki anlamları üzerinde durulmuştur. Bunu yaparken Arap şiirinden ve hadislerden de istifade edilmiştir. Sonra mezkûr kavramların Kur'ân'daki kullanım biçimleri ve yer aldıkları siyak-sibak içerisinde kazandıkları farklı anlamları belirlenmiştir. Ayrıca aralarında yakın anlamlılık ilişkisi olan söz konusu kavramların ve çeşitli türevlerinin semantik açıdan anlam örgüsünü sağlıklı bir şekilde tespit gayesiyle ihtiva ettikleri manalar arasında karşılaştırmalar yapılmış, benzerlikler ve farklılıklar belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cimrilik, semantik, buhl, şuhh, danîn.

Abstract: The last Holy Book Qur'an was sent for people to understand it. The only possible way to understand this book is have a good understanding of its words. Therefore, it is not possible to understand Qur'an in a correct way without fully knowing meaning of all the words in Qur'an. The words and concepts of al-buhl, al-şuhh, al-danîn, al-katr/al-kutûr, al-mask, al-kady and al-hala' in Qur'an should be understood. In this article, these words and their various derivatives in Qur'an were investigated semantically and analytically. First, etymo-

* Y. Doç. Dr. | Sinop Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü

gical origins of these words and their meanings in dictionaries were discussed. We have benefited from Arab poetry and hadith to discuss these concepts. Then, the use of these words in Qur'an and different meanings of them in context were determined. Comparisons of meanings, similarities and differences between these words were tried to be determined in order to identify the meanings of close relationships between these words and their various derivatives in a healthy way.

Keywords: Stinginess, semantics, al-buhl, al-şuhh, al-danin.

Giriş

Bir dilin yapı taşları sözcüklerdir. Eğer sözcüklerin doğru anlamları elde edilemezse sözcüklerden müteşekkil cümleler de anlaşılamayacaktır. Dolayısıyla cümlelerden oluşan metin de doğru ve sağlıklı anlaşılammış olacaktır. Bu durum Kur'an'daki kelimeler ve kavramlar için de geçerlidir. Zira Kur'an'daki kelimeler ve kavramlar yer aldıkları siyak-sibak çerçevesinde ve Kur'an'ın düşünce sistemi içerisinde, esas anlamlarından daha kuvvetli bir şekilde izafî anlamlar ihtiva etmektedirler. Genel lügatler bu manaları bulup çıkarmada her ne kadar bir takım anlam yığınları sunsa da yeterli olmamaktadır. Bu ise konusu, kelimelelerin tarihî seyir içerisindeki anlam daralması, anlam genişlemesi ve anlam kaymalarını tespit etmek olan “semantik metot”¹ ile elde edilebilir.

İşte bu makalede Kur'an'ın kendi metodu olan ve onun doğru anlaşılmasını sağlayan “semantik metot” takip edilerek Kur'an'da yer alan ve “cimrilik”² manası taşıyan *buhl* (بُحْلٌ), *şuhh* (شُحٌّ), *danin* (دَانِينٌ), *katr/kutûr* (قَتْرٌ/قَتُّورٌ), *mesk* (مَسْكٌ), *kedy* (كِدْيٌ) ve *hele'* (هَلْعٌ) kavramlarının muhtelif müştaklarıyla birlikte etimolojik tahlili yapılacaktır. Bunu yaparken Arap şiirinden ve hadislerden de istifade edilmeye çalışılacaktır. Sonra mezkûr kavramların Kur'an'daki kullanım biçimleri ve siyak-sibaka

¹ İsmail Yakıt, “Doğru Bir Kur'an Tercümesinde Semantik Metodun Önemi”, *S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:1, 1994, s. 20-21.

² Bu kelime Farsça'da soysuz, alçak, dilenci anlamına gelen cimri sözcüğünden Türkçe'ye geçmiştir. Bk., Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yay., 30. bs., Ankara 2013, s. 161; Cimri kelimesi Türkçe lügatlerde ise, olduğu halde harcamayan veya vermeyen, hasis, pinti, nekes anlamlarına gelirken cimrilik sözcüğü, cimri olma hali, cimriye uygun davranış, hasislik, pintilik, nekeslik anlamlarına gelmektedir. Bk., D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz Yay., 11. bs., yy., 1996, s. 194; Türkçe Sözlük, TDK Yay., 10. bs., Ankara 2005, s. 371.

göre kazandıkları farklı anlamları belirlenecektir. Ayrıca İzutsu'nun "kelimeler Kur'an'da birbirinden ayrı, yalın halde bulunmazlar, her birinin ötekiyle yakın ilişkisi vardır. Bu kelimeler, somut anlamlarını, bir-biriyle olan bu ilişki sisteminden alırlar. Kelimelere özel anlamlar kazandıran bu sistem içerisindeki kelime ilişkilerini gözden uzak tutmamalıyız"³ sözünde ifade ettiği gibi işaret edilen kavramların ve çeşitli türevlerinin semantik açıdan anlam örgüsünü tespit gayesiyle hem söz konusu sözcüklerle eş anlamlılık ilişkisine sahip kelimelere yer verilecek hem de Kur'an'da adı geçen sözcükler ve muhtelif türevleriyle anlamdaşlık ilişkisine sahip kelimelere değinilerek karşılaştırmalar yapılacaktır.⁴

1. B-h-l (ب-خ-ل) Kökünün Etimolojik Yapısı

B-h-l (ب-خ-ل) kökünden bir *mastar* olan *buhl* (بُحْلٌ) lügatte "sahip olunan şeylerin, esirgenmesi doğru olmayan kimselerden esirgenmesi"⁵ anlamındadır. *Mastarı bahal* (بَحَلٌ) ve *bahl* (بَحْلٌ)⁶ şeklinde de gelmektedir. Fiil formu Hicaz ehline göre 5. baktan *bahula-yebhulü* (بَحُلًا-يَبْحُلُ); diğer

³ Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev.: Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Nşr., İstanbul ts., s. 18-19.

⁴ Bu konuda "Kur'an'da Cimrilik Kavramı" adlı yüksek lisans tezi kaleme alınmıştır. Bu tezde Kur'an'da cimrilik manasını ihtiva eden kelimelerin geçtiği ayetlere yer verilmiş ancak etimolojik ve semantik çerçeveden incelenmemiştir. Bu makalede ise adı geçen tezden farklı olarak ilgili kavramlar semantik metot kullanılarak mezkûr kavramların etimolojik tahlilleri yapılmış, ilgili kavramların semantik anlam örgüsünü oluşturma amacıyla Arap şiirinden ve hadislerden istifade edilmiştir. Lügatlerdeki kök/asıl anlamları yanında muhtelif manaları tespit edilen kavramların Kur'an'da yer aldıkları siyaksibak içerisinde lügat manalarından farklı olarak hangi anlamları ihtiva ettikleri, anlam içeriklerinin birbirleriyle benzerlikleri ve farklılıkları belirlenmeye çalışılmıştır. Adı zikredilen tez için bkz.; Ahmet Nair, "Kur'an'da Cimrilik Kavramı", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002; Cimrilik konusunda "Sünnet Işığında Cimrilik Hastalığı ve Tedavi Yolları" isimli makale ele alınmış ancak bu makalede isminden de anlaşılacağı gibi cimrilik kavramı etimolojik ve semantik açıdan incelenmemiştir. Bk., Âdem Dölek, "Sünnet Işığında Cimrilik Hastalığı ve Tedavi Yolları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 4, sayı: 2, 2004, s. 95-128; Ayrıca "Kur'an'a Göre Cimrilik Sebepleri, Zararları ve Eğitimi" adlı makale de kaleme alınmıştır. Bu makalede cimrilğin sebepleri, zararları ve cimrilik eğitimi üzerinde durulmuş fakat bu araştırmada da cimrilik konusu etimolojik ve semantik açıdan incelenmemiştir. Bk., Abdurrahman Kasapoğlu, "Kur'an'a Göre Cimrilik Sebepleri, Zararları ve Eğitimi", *C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 11, sayı: 2, 2007, s. 329-364.

⁵ Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'an*, Mektebetü Nazâr Mustafâ el-Bâz, yy., ts., c. 1, s. 48; Seyyid Muhammed Murtaşâ el-Huseynî ez-Zebidî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, tahk.: Abdul'âlim et-Tahâvî, Matbaatu Hukûmeti'l-Kuveyt 1400/1980, c. 28, s. 63.

⁶ Zebidî, *Tâcu'l-arûs*, c. 28, s. 62; İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcu'l-luga ve sihâhu'l-Arabiyye*, tahk.: Ahmed Abdu'l-Gafûr Attâr, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 3. bs., Beyrut 1404/1984, c. 4, s. 1632; Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî, *Muh-târû's-sihâh*, Mektebetü Lübnân, Beyrut 1986, s. 17.

Araplara göre 4. baktan *bahıla-yebhalu* (بَحْلٌ-يَبْحَلُ)⁷ biçimindedir. *İsm-i fâil* hali *bâhil* (بَاحِلٌ) formundadır. *Bahîl* (بَحِيلٌ) “çok cimri” anlamındadır.⁸ *Bâhil* (بَاحِلٌ)’in *cemîsi bâhîlûn* (بَاحِلُونَ), *bahîl* (بَحِيلٌ)’inki *buhalâ*’ (بُحَالَاءُ)⁹ şeklinde gelmektedir. *Bahhâl* (بَحَّالٌ) şeklindeki *ism-i fâil* formu ise “çok aşırı cimri”¹⁰ anlamını ihtiva etmektedir. *Buhl* (بُحْلٌ) *mastan* “cömert olmak” anlamındaki *keram* (كِرْمٌ)¹¹ ve *cûd* (جُودٌ) ile semantik açıdan zıt anlamlılık ilişkisine sahiptir.¹²

Aynı kökten müştak olan *mebhale* (مَبْحَلَةٌ) sözcüğü ise “cimrilik sebebi” demektir. Nitekim bu kelime (الْوَلَدُ مَبْحَلَةٌ مَجْبُتَةٌ) “çocuk cimrilik ve korkaklık sebebidir” hadisinde de bu anlamda kullanılmıştır.¹³

Buhl (cimrilik) iki çeşittir. Birincisi kişinin kendi ihtiyaçlarını gidermede gösterdiği cimrilik diğeri ise başkalarının gereksinimlerini karşılamada gösterdiği cimriliktir ki bu sonuncusu daha çok zemmedilmektedir. Bu husustaki delilimiz ise (الَّذِينَ يَبْخُلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ) “bunlar öyle insanlardır ki kendileri cimrilik ederler ve insanlara da cimriliği emrederler, Allah’ın bol hazinesinden kendilerine verdiğini gizlerler”¹⁴ âyetidir.¹⁵

1.1. Kur’ân’da Buhl (بُحْلٌ) Kavramı

Buhl (بُحْلٌ) *mastan* ve diğer müştakları Kur’ân’da toplam 12 defa zikredilmekte, bunlardan üç tanesi mâzi *bahîle* (بَحْلٌ) ve *bahîlû* (بَحْلُو); iki tanesi *mastar el-buhl* (الْبُحْلُ); yedi tanesi de muzârî *tebhâlû* (تَبْحَلُوا), *yebhal* (يَبْحَلُ) ve *yebhalûn* (يَبْحَلُونَ)¹⁶ formlarında karşımıza çıkmaktadır.

⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmî li ahkâmîl-Kur’ân*, tahk.: Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türki, Müessesetü’r-Risâle, 1. bs., Beyrût-Lübân 1427/2006, c. 5, s. 440.

⁸ İsfahânî, *el-Müfredât*, c. 1, s. 48; Zebidî, *Tâcu’l-arûs*, c. 28, s. 62.

⁹ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzibu’l-luga*, tahk.: Ahmed Abdul’alim el-Berdûnî, ed-Dâru’l-Mısriyye li’t-Te’lif ve’t-Terceme, ts., c. 7, s. 423; Ebu’l-Fadl Cemâluddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, tahk.: Emin Muhammed Abdulvehhâb ve Muhammed es-Sâdık el-’Ubeydî, Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-Arabî, 3. bs., Beyrût-Lübân 1419/1999, c. 1, s. 332.

¹⁰ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c. 1, s. 332; Cevherî, *es-Sihâh*, c. 4, s. 1632; Râzî, *Muhtârü’s-sihâh*, s. 17.

¹¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c. 1, s. 332; Zebidî, *Tâcu’l-arûs*, c. 28, s. 62.

¹² Zebidî, *Tâcu’l-arûs*, c. 28, s. 62; İsfahânî, *el-Müfredât*, c. 1, s. 48.

¹³ Ebû Bekr Muhammed b. Hasen b. Düreyd el-Ezdi, *Cemheretu’l-luga*, Remzî Münir Ba’lebekî, Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, Beyrût-Lübân 1987, c. 1, s. 292; Ezherî, *Tehzibu’l-luga*, c. 7, s. 423; Cevherî, *es-Sihâh*, c. 4, s. 1632; Râzî, *Muhtârü’s-sihâh*, s. 17; Zebidî, *Tâcu’l-arûs*, c. 28, s. 63.

¹⁴ Nisâ 4/37.

¹⁵ İsfahânî, *el-Müfredât*, c. 1, s. 48.

¹⁶ Muhammed Fuâd Abdu’l-Bâkî, *el-Mu’cemu’l-müfehres li elfâzî’l-Kur’ânî’l-Kerim*,

Söz konusu kavram Kur'an'da ilk olarak (وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ) مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرٌ لَّهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَّهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخُلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (والأرض والله بما تعملون خبيرٌ) “Allah'ın kereminden kendilerine verdiği cimrilik edenler, sakın bunun kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar, bilakis bu onların kötülüğüdür. Cimrilik yaptıkları şey, kıyamet günü boyunlarına dolacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah işlediklerinizden haberdardır”¹⁷ âyetinde muzârî formuyla yer almaktadır. Kurtubî (671/1272) bu âyeti tefsir ederken şöyle der: *Buhl* (بُخْلٌ) ve *bahal* (بَحْلٌ) lügatte, insanın üzerinde vacip olan hakkı vermekten imtina etmesidir. Üzerine vacip olmayan bir hakkı engelleyene ise *bahîl* yani “cimri” denilmez. Çünkü bundan dolayı böyle bir kişinin yerilmesi söz konusu değildir.¹⁸ Kurtubî (671/1272)'nin *buhl* (بُخْلٌ) ve *bahal* (بَحْلٌ) kelimelerine ilişkin yaptığı tanımlamaya baktığımızda bunun lügat anlamından ziyade *şer'î* anlamı olduğunu söylemek daha doğru olur. Zira Zebidî (1205/1790)'nin bu kavrama ilişkin olarak yukarıda zikrettiğimiz lügat anlamını belirttikten sonra *şer'î* olarak da (مَنْعُ الْوَاجِبِ) “vacip olanın engellenmesidir”¹⁹ şeklindeki izahı bu kanaatimizi teyit etmektedir.

Bu âyet Allah yolunda infak etme ve farz olan zekâtı vermede cimrilik edenler hakkında nâzil olmuştur. Te'vil âlimlerinden İbn Mes'ûd (32/652-53), İbn Abbâs (68/687), Ebû Vâil (82/701), Süddî (127/745) ve Şa'bi (104/722) bu kanaattedir.²⁰ Ebû Hureyre'den gelen bir hadis onların görüşünü destekler mahiyettedir. Zira bu hadiste Rasûlullâh (s) “Allah birisine bir mal verdiği halde o da onun zekâtını ödemezse bu mal kıyamet gününde kendisine gözlerinin üzerinde iki siyah nokta bulunan aşırı zehrinde dolayı kafasındaki tüyler tamamıyla dökülmüş bir erkek yılan halinde gösterilir. Kıyamet gününde bu yılan onun boynuna dolacaktır. Sonra iki çenesi ile onu yakalar ve ona: Ben senin malınım, ben senin hazinenim, der” buyurmuş ardından da “cimrilik ettikleri şey kıyamet günü boyunlarına dolacaktır” âyetini okumuştur.²¹

Çağrı Yay., İstanbul 1411/1990, s. 115.

¹⁷ Âl-i İmrân 3/180.

¹⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, c. 5, s. 440; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadir el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min ilmi't-tefsîr*, tahk.: Seyyid İbrâhîm, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 1427/2007, c. 1, s. 543.

¹⁹ Zebidî, *Tâcu'l-arûs*, c. 28, s. 63.

²⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, c. 5, s. 438.

²¹ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahih*, “Zekât”, 3, Çağrı Yay., 2. bs., İstanbul 1412/1992; Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en- Nesâî, *es-Sünen*,

Ancak İbn Abbâs (68/687)'in, bu âyet kitap ehli hakkında ve onların Hz. Muhammed (s)'in durumuna dair bildiklerini açıklamamak sureti ile cimrilikleri hakkında nazil olmuştur²² şeklindeki izahı, Mücâhid (103/721)'in cimrilik eden kimselerin Yahudiler²³ olduğunu ve Süddî (127/745)'nin de onların (Yahudilerin) Allah yolunda infak etmeyip cimrilik ettiklerini ve zekâtlarını vermediklerini belirtmesi²⁴ cimrilik edilecek hususların sadece verilmesi vacip olan şeylerle sınırlandırılmayacağına işaret etmektedir. Dolayısıyla âyette zemmedilen cimriliğin kapsamı geniş olmakla birlikte daha sonra şer'î anlamda zekât gibi infak edilmesi vacip olan şeylerin verilmemesi ve esirgenmesiyle sınırlandırılması *buhl* (بُحْل) kavramının semantik açıdan anlam alanının genişlediğine yani anlam genişlemesine uğradığına işaret etmektedir.²⁵

2. Ş-h-h (ش-ح-ح) Kökünün Etimolojik Yapısı

Ş-h-h (ش-ح-ح) kökünden bir *mastar* olan *şuhh* (شُحُّ) genel lügatlerde "hırs ile birlikte cimrilik göstermek" demektir.²⁶ Fiil hali sülâsî 1. baktan *şahha-yaşuhhu* (شَحَّ-يَشُحُّ) 2. baktan *şahha-yaşihhu* (شَحَّ-يَشُحُّ) ve 4. baktan *şahha-yaşahhu* (شَحَّ-يَشُحُّ) formunda üç farklı baktan gelebilmektedir. İsm-i fâil müfred müzekker şekli *şahîh* (شَحِيحٌ) ve *şahâh* (شَحَّاحٌ)'dır. Bunların cemîsi ise *şihâh* (شِيعَاحٌ) ve *eşihha* (أَشِيحَةٌ) biçiminde karşımıza çıkmaktadır.²⁷ Lügatlerde ayrıca *eşihhâ'* (أَشِيحَاءٌ) şeklinde çoğulu da zikredilmekte-

"Zekât", 20, İstanbul 1412/1992; Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid b. Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, "Zekât", 2, Çağrı Yay., İstanbul 1992; Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevde et-Tirmizî, *es-Sünen*, "Tefsîr", 4, İstanbul 1412/1992.

²² Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vil-i âyi'l-Kur'an*, tahk.: Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türki, Dâru Hicr, 1. bs., Kâhire 1422/2001, c. 6, s. 270; Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd el-Bagavî, *Me'âlimu't-tenzil*, tahk.: Muhammed Abdullâh en-Nemir vd., Dâru Tayyibe, 1. bs., Riyâd 1409, c. 2, s. 142-143; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, c. 5, s. 439; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, c. 1, s. 544.

²³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, c. 6, s. 270; Celâluddin es-Suyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, tahk.: Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türki, Merkezu Hicr li'l-Buhûs ve'd-Dîrâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 1. bs., Kâhire 1424/2003, c. 4, s. 154.

²⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, c. 6, s. 269; Ebû Muhammed Abdilhakk b. Atiyye el-Endelüsî, *el-Muharreru'l-veciz fi tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*, tahk.: Komisyon, Vizâratu'l-Evkâf ve's-Şuûnu'l-İslâmiyye, 2. bs., Katar 1428/2007, c. 2, s. 430; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, c. 1, s. 544.

²⁵ *Buhl* (بُحْل) ve müştaklarının benzer anlamda kullanımı için ayrıca bk., Nisâ 4/37; Tevbe 9/76; Muhammed 47/37-38; Hadîd 57/24; Leyl 92/8.

²⁶ Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-ayn*, tahk.: Abdu'l-Hamîd Hindâvî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût-Lübnân 1424/2003, c. 2, s. 311; Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Makâyisu'l-Juga*, tahk.: Abdu's-Selâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fikr y.y., ts., c. 3, s. 178; Cevherî, *es-Sihâh*, c. 1, s. 378; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 7, s. 42; İsfahânî, *el-Müfredât*, c. 1, s. 337.

²⁷ Ebû'l-Kâsim Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, tahk.:

dir.²⁸ *Bâ* (الباء) veya 'alâ (عَلَى) harf-i cerleriyle kullanıldığında ise "birine bir şeyi az vermek, kısıtlamak, esirgemek" gibi çeşitli anlamlara gelmektedir.²⁹

2.1. Kur'an'da Şuhh (شُحُّ) Kavramı

Kur'an-ı Kerim'de *şuhh* (شُحُّ) kelimesi bir yerde *lâm-ı tarifli* olmak üzere 3 defa, 2 âyette de *eşihhaten* (أَشِحَّةً) şeklinde yer almaktadır.³⁰ Meselâ söz konusu kavramın yer aldığı (وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ) "kim nefsinin cimriliğinden (*şuhh*) korunursa, işte onlar başarıya erenlerdir"³¹ âyetinde yer alan *şuhh* (شُحُّ) sözcüğüne ilişkin olarak müfessirler sekiz farklı anlam zikretmektedirler. Bunlar:

1- *Şuhh* (شُحُّ) kişinin insanların elinde bulunanlara göz dikmesi, onların kendisinin olmasını can-ı gönülden istemesi ve elindekilere kanaat etmemesidir. Tâvûs (106/724) bu görüştedir.³²

2- Zekâtı vermemek ve haram mal biriktirmek demektir. Bu görüş İbn Cübeyr (614/1217)'e aittir.³³

3- İbn Abbâs (68/687)'a göre kim hevasına uyar, imanı kabul etmezse işte o *şahîh* (cimri)dir.³⁴

4- Haram kazanç elde etmektir.³⁵

5- 'Ata (114/732)'ya göre infakta bulunmamak demektir.³⁶

Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. bs., Beyrût-Lübân 1419/1998, c. 1, s. 496; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 7, s. 42-43; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, c. 6, s. 498-499.

²⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 7, s. 42; Mecdû'd-Din Muhammed b. Ya'kûb el-Firûzâbâdî eş-Şirâzî, *el-Kâmûsu'l-muhîd*, el-Hey'etü'l-Mısıriyye el-Âmme li'l-Kütüb, 1399/1979, c. 1, s. 229; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, c. 6, s. 499.

²⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 7, s. 43; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, c. 6, s. 498.

³⁰ Abdu'l-Bâkî, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerim*, s. 375.

³¹ Haşr 59/9.

³² Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdi el-Basrî, *Tefsîru'l-Mâverdi: en-Nüket ve'l-uyûn*, tahk.: es-Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdîrahîm, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût-Lübân ts., c. 5, s. 506; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, c. 20, s. 370; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, c. 5, s. 240.

³³ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, c. 20, s. 370; Bagavî, *Me'âlimu't-tenzil*, c. 8, s. 78; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, c. 5, s. 240; Mâverdi, *Tefsîru'l-Mâverdi: en-Nüket ve'l-uyûn*, c. 5, s. 506.

³⁴ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-beyân*, tahk.: Muhammed b. Aşûr, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1. bs., Beyrût-Lübân 1422/2002, c. 9, s. 280; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, c. 20, s. 370; Mâverdi, *Tefsîru'l-Mâverdi: en-Nüket ve'l-uyûn*, c. 5, s. 506.

³⁵ İzzuddin Abdulazîz b. Abdisselâm es-Sülemî ed-Dimeşki eş-Şâfiî, *Tefsîru'l-İzz b. Abdisselâm: Tefsîru'l-Kur'an*, tahk.: Abdullâh b. İbrâhîm el-Vehbî, Dâru İbn Hazm, 1. bs., Beyrût 1416/1996, c. 1, s. 1202; Mâverdi, *Tefsîru'l-Mâverdi: en-Nüket ve'l-uyûn*, c. 5, s. 506.

6- İbn Uyeyne (198/813) *şuhh* (شُحْح)'un zulüm anlamında olduğunu belirtmektedir.³⁷

7- Hasan el-Basrî (110/728) bunun Allah'a karşı masiyetler işlemeyi istemek manasında olduğunu ifade etmektedir.³⁸

8- Leys'e (187/803) göre ise farzları terk edip haramları işlemek anlamındadır.³⁹

Âyetteki “*nefsin şuhhundan korunma*”dan maksat ise zekât verme, farz olmayan akrabalık bağlarını gözetme, misafirperverlik ve buna benzer hususlarda cimrilik göstermektir. Bu gibi yerlere gerekli infakı yapmakla birlikte kendisine karşı eli sıkı davranan bir kimse ne *şahîh* ne de *bahîl*dir. Kendisine bol harcamalarda bulunmakla birlikte sözünü ettiğimiz zekât ve itaat alanlarında gereği gibi infakta bulunmayan bir kimse ise, nefsinin cimriliğinden (*şuhh*) korunmamış olur.⁴⁰

İbn Zeyd'e göre Allah'ın nehyettiği herhangi bir şeye el uzatmayan ve Allah'ın emrettiği şeyleri yerine getirmeyi, cimriliği engellemeyen kimse nefsinin cimriliğinden (*şuhhundan*) kurtulmuştur.⁴¹

Enes (ra)'den rivayet edilen bir hadiste Rasûlullâh (s)'in “*zekâtı veren, misafire ikram eden ve musibet hallerinde bir şeyler veren bir kimse cimrilikten (şuhh) uzaktır*”⁴² şeklindeki beyanı “*nefsin şuhhu*”ndan kimlerin korunmuş olacağına işaret etmektedir.

Müfessirlerin *buhl* (بُحْل) ve *şuhh* (شُحْح) kavramı arasındaki farka ilişkin izahlarını maddeler halinde şu şekilde sıralayabiliriz:

³⁶ Mâverdi, *Tefsîru'l-Mâverdi: en-Nüket ve'l-'uyûn*, c. 5, s. 507; İzz b. Abdisselâm, *Tefsîru'l-İzz b. Abdisselâm: Tefsîru'l-Kur'an*, c. 1, s. 1202.

³⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, c. 20, s. 370; Mâverdi, *Tefsîru'l-Mâverdi: en-Nüket ve'l-'uyûn*, c. 5, s. 507; İzz b. Abdisselâm, *Tefsîru'l-İzz b. Abdisselâm: Tefsîru'l-Kur'an*, c. 1, s. 1202.

³⁸ Mâverdi, *Tefsîru'l-Mâverdi: en-Nüket ve'l-'uyûn*, c. 5, s. 507; İzz b. Abdisselâm, *Tefsîru'l-İzz b. Abdisselâm: Tefsîru'l-Kur'an*, c. 1, s. 1202.

³⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, c. 20, s. 370; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, c. 5, s. 240; Mâverdi, *Tefsîru'l-Mâverdi: en-Nüket ve'l-'uyûn*, c. 5, s. 507.

⁴⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, c. 20, s. 370.

⁴¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, c. 22, s. 531; Bagavî, *Me'âlimu't-tenzil*, c. 8, s. 78; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, c. 9, s. 280; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, c. 20, s. 371; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, c. 5, s. 240.

⁴² Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî: Bahru'l-'ulûm*, tahk.: Ali Muhammed Muavvaz, Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. bs., Beyrût-Lübnân 1413/1993, c. 3, s. 345; İmâdu'd-Dîn Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Kesîr ed-Dimeşki, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, tahk.: Mustafa es-Seyyid Muhammed vd., Mektebetu'l-Evlâd eş-Şeyh li't-Turâs, 1. bs., Kâhire 1421/2000, c. 13, s. 493; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, c. 22, s. 530-531.

1- *Buhl*, cimriliğin bizzat kendisidir. *Şuhh* ise, cimriliği gerektiren veya ona yol açan psikolojik bir haldir. *Şuhh*, insan “nefsi”nin sıfatlarından olduğu için hiç şüphesiz Allah, “*kim nefsinin şuhhundan korunursa işte felaha erenler onlardır*” yani “istediklerine nail olanlar onların tâ kendileridir” buyurmuştur.⁴³

2- *Şuhh*, pintilik (لَوْمٌ) etmek, kişinin eli sıkı olması ve hırsla birlikte cimrilikte bulunmak demektir. Âyette *şuhhun* nefse izafe edilmesi onun nefiste bulunan bir *garîza* (غَرِيْزَةٌ) yani mizaç, huy veya içgüdü olmasındandır. Hâlbuki *buhl*, cimriliğin bizzat kendisidir. (وَأَخْضِرَتِ الْأَنْفُسَ الشُّحَّ) “*zaten nefisler cimriliğe hazır hale getirilmiştir*”⁴⁴ âyetindeki *şuhh* sözcüğü de bu anlamdadır.⁴⁵

3- *Şuhh*, kardeşinin malını haksızlıkla (ظُلْمًا) yemendir. *Buhl* ise kendi malını esirgemendir.⁴⁶ İbn Mes'ûd (32/652-53)'dan nakledilen edilen şu rivayet bu farka işaret etmektedir. el-Esved (75/694)'in İbn Mes'ûd (32/652-53)'dan rivayet ettiğine göre bir adam ona gelip şöyle dedi: Ben helak olmuş olmaktan korkarım. İbn Mes'ûd (32/652-53): Neden? diye sordu. O da şöyle dedi: Yüce Allah “*kim nefsinin cimriliğinden (şuhh) korunursa, işte onlar başarıya erenlerdir*”⁴⁷ buyurmaktadır. Ben ise oldukça cimri (*şahih*) birisiyim. Hemen hemen elimden hiçbir şey çıkmıyor. Bunun üzerine İbn Mes'ûd (32/652-53) şöyle dedi: Bu, Allah'ın Kur'an'da zikrettiği cimrilik (*şuhh*) değildir. Kur'an'da yer alan cimrilik (*şuhh*) senin haksızlık ederek kardeşinin malını yemendir. Senin içinde bulunduğun durum ise *buhl* (cimrilik)tir ki bu da çok kötü bir şeydir.⁴⁸

⁴³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fâhru'd-Dîn er-Râzi, *Tefsîru'l-Fâhru'r-Râzi: et-Tefsîru'l-kebîr, mefâtihu'l-ğayb*, Dâru'l-Fikr, 1. bs., Lübnân-Beyrût 1401/1981, c. 29, s. 288-289.

⁴⁴ Nisâ 4/128.

⁴⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vil*, tahk.: Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Mu'avvaz, Mektebetu'l-Abikân, 1. bs., Riyâd 1418/1998, c. 6, s. 81-82; Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahru'l-muhîd*, tahk.: Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Mu'avvaz, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. bs., Beyrût-Lübnân 1413/1993, c. 8, s. 246; Ebu'l-Berakât Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vil*, tahk.: Yusuf Ali Bedevî, Dâru'l-Kelîmu't-Tayyib, 1. bs., Beyrût 1419/1998, c. 3, s. 459.

⁴⁶ Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vil*, c. 3, s. 459.

⁴⁷ Haşr 59/9.

⁴⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, c. 22, s. 530; Mâverdi, *Tefsîru'l-Mâverdi: en-Nüket ve'l-uyûn*, c. 5, s. 506-507; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, c. 20, s. 370; Bagavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, c. 8, s. 78.

4- *Buhl*, yanında hâsıl olanı çıkartıp vermekten imtina etmemdir. *Şuhh* ise yanında bulunmayanı da elde etmeyi hırsla arzulamandır.⁴⁹

5- (إِنَّ الشُّحَّ هُوَ الْبُخْلُ مَعَ جِرْصٍ) “*Şuhh*, hırs ile birlikte cimrilik (*buhl*) etmektir.”⁵⁰ Bu tanımdan *şuhhun buhldan* daha umumi ve cimriliğin daha şiddetli derecesi olduğu anlaşılmaktadır. İki kavram arasındaki farkı göstermesi bakımından bu tanımın daha isabetli olduğu söylenebilir. Çünkü bu ayırım “*zulümden sakınınız. Çünkü zulüm kıyamet gününde zulümâtır (karanlıklardır). Şuhhdan da sakınınız. Çünkü şuhh (cimrilik) sizden öncekileri helak etmiştir. Bu, onları birbirlerinin kanlarını dökmeye ve birbirlerinin haram olan şeylerini helâl bilmeye kadar sürükle*”⁵¹ hadisinin muhtevasıyla da örtüşmektedir.

6- *Buhl*, vacip olan şeyi vermemektir. *Şuhh* ise müstehap olanı yerine getirmemektir.⁵² Fakat yukarıda zikrettiğimiz hadis bu görüşü reddetmektedir. Çünkü *şuhh* müstehap olanı vermemek demek olsaydı, dünya ve âhirette helakin söz konusu olduğu bu büyük tehdidin ve şiddetli yerginin kapsamına girmemesi gerekirdi. Yine bu hususu Rasûlullâh'ın (s) “*Allah yolunda toz ile cehennem dumanı bir Müslümanın burun deliklerinde ebediyen bir arada olmaz. Cimrilik (şuhh) ile iman da Müslüman bir kimsenin kalbinde ebediyen bir arada olmaz*”⁵³ hadisi teyit etmektedir. İşte bu *şuhhun buhldan* daha çok yerilen bir şey olduğunu göstermektedir.

7- Müfessirler *buhl* ve *şuhh* kavramlarının yukarıda zikrettiğimiz anlam farklılıklarını zikretmekle birlikte bu iki kavramın aynı manayı ihtiva ettiği de rivayet edilmektedir.⁵⁴

⁴⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, c. 5, s. 441.

⁵⁰ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, c. 2, s. 311; İbn Fâris, *Makâyisu'l-luga*, c. 3, s. 178; Cevherî, *es-Sihâh*, c. 1, s. 378; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 7, s. 42; İsfahânî, *el-Müfredât*, c. 1, s. 337.

⁵¹ Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbüri, *el-Câmiu's-sahih*, “Birr”, 56 (6576), Kâhire 1407/1987; Bagavî, *Me'âlimu't-tenzil*, c. 8, s. 78.

⁵² İbnu'l-Arabî Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh, *Ahkâmu'l-Kur'an*, nşr.: Muhammed Abdulkâdir 'Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût-Lübânân ts., c. 1, s. 396; Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf Ebû Zeyd es-Se'âlibî, *Cevâhiru'l-hisân fi tefsiri'l-Kur'an*, tahk.: Ali Muhammed Mu'avvaz, Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1. bs., Beyrût-Lübânân 1418/1997, c. 2, s. 144; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, c. 5, s. 441.

⁵³ Nesâî, “Cihâd”, 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed İbn Hanbel*, tahk.: Şu'ayb el-Arnaûd vd., Müessesetu'r-Risâle, 1. bs., Beyrût 1416/1995, c. 15, s. 433.

⁵⁴ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 4, s. 220; Mâverdi, *Tefsiru'l-Mâverdi: en-Nuket ve'l-uyûn*, c. 5, s. 507; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, c. 20, s. 369.

تَرَى اللَّحْزَ الشَّحِيحَ إِذَا أَمَرْتَ عَلَيْهِ لِمَالِهِ فِيهَا مُهِنًا

“*Sen tahammülsüz, cimri ve malına tutkun kimsenin önüne (şarap) getirildiği vakit, oldukça alçalmış olduğunu görürsün*”⁵⁵

Amr b. Külsûm (m.584 veya 600)'e ait yukarıdaki beyitte yer alan *el-lahiz* (اللَّحْز) sözcüğünün “cimri”, “pinti” ve “eli sıkı” gibi anlamlar verilen *el-bahîl* (البَحِيل)⁵⁶ ve eş-*şahîh* (الشَّحِيح)⁵⁷ kelimeleriyle izah edilmesi bu görüşü destekler mahiyet arz etmektedir. Ayrıca beyitte geçen eş-*şahîh* (الشَّحِيح) lafzının da *el-bahîl* (البَحِيل)⁵⁸ kelimesiyle şerh edilmesi bunu teyit etmektedir.

Genel lügatlerde “sahip olunan şeylerin, esirgenmesi doğru olmayan kimselerden esirgenmesi” anlamına gelen, Kur'an'da ise müfessirlerin “insanın üzerinde vacip olan hakkı vermekten imtina etmesi”, “vacip olanın engellenmesi”, “cimriliğin bizzat kendisi”, “insanın kendi malını esirgemesi”, “yanında hâsıl olanı çıkartıp vermekten imtina etmek” gibi anlamlar verdikleri *buhl* (بُحْلٌ) kavramı ile lügatlerde “hırs ile birlikte cimrilik göstermek” şeklinde anlamlandırılmakla birlikte Kur'an'da “kişinin insanların elinde bulunanlara göz dikmesi, onların kendisinin olmasını can-ı gönülden istemesi ve elindekilere kanaat etmemesi”, “hevasına uymak, imanı kabul etmemek”, “haram kazanç elde etmek”, “infakta bulunmamak”, “zulüm”, “Allah'a karşı masiyetler işlemeyi istemek”, “farzları terk edip haramları işlemek”, “kardeşinin malını haksızlıkla yemek”, “yanında bulunmayanı da elde etmeyi hırsıyla arzulamak” gibi muhtelif manaları ihtiva eden *şuhh* (شُحٌّ) kavramını karşılaştırdığımızda semantik açıdan aynı anlam örgüsü içerisinde yer aldıklarını ve aralarında aynı doğrultuda anlam ilişkisinin olduğunu söyleyebiliriz.

3. D-n-n (ض-ن-ن) Kökünün Etimolojik Yapısı

D-n-n (ض-ن-ن) kökünden *dinnun* (دِنْنٌ), *dinnetun* (دِنْنَةٌ) ve *madinne-*

⁵⁵ Amr b. Külsûm, *Divân*, tahk. ve şrh.: İmîl Bedî' Ya'kûb, Dâru'l-Kütübi'l-'Arabî, 2. bs., Beyrût 1416/1996, s. 65; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. 12, s. 247; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, c. 15, s. 312; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, c. 22, s. 529; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, c. 20, s. 369-370.

⁵⁶ Amr b. Külsûm, *Divân*, s. 65; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. 12, s. 247; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, c. 15, s. 312.

⁵⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. 12, s. 247; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, c. 15, s. 312.

⁵⁸ Ebû Abdullâh el-Huseyn b. Ahmed b. el-Huseyn ez-Zevzenî, *Şerhu'l-mu'allakâti'l-'aşr*, Dâru Mektebeti'l-Hayât li't-Tıbb'ati ve'n-Neşr, Beyrût-Lübnân 1983, s. 201; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, c. 22, s. 529; Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-beyân*, c. 1, s. 2271.

tun (مَصْنَعَةٌ) *mastar*larının hepsi genel lügatlerde (الإِمْسَاكُ وَ الْبُخْلُ) “tutmak, esirgemek ve cimrilik etmek”⁵⁹ anlamını içermektedir. *Dannun* (ضَنَّ) *madannatun* (مَصْنَعَةٌ), *dannatun* (صِنَّةٌ) ve *danânetun* (صِنَانَةٌ) *mastar*ları da bu köktendir ve “cimrilik etmek” anlamındadır.⁶⁰ Fiil hali ise 4. babtan *danintu bi’ş-şey’i* (ضَنَّتُ بِالشَّيْءِ)-*edannu* (أَصْنُ) şeklinde gelebileceği gibi 2. babtan *danantu* (ضَنَّتُ)-*edinnu* (أَصْنُ) “cimrilik ettim, cimrilik ederim”⁶¹ şeklinde de çekimlenebilmektedir. *ed-Dannatu* (الصِنَّةُ) “değerli bir şeyde cimrilik etmek”⁶² demektir. Bundan dolayı (عَلُو مَصْنَعَةٍ وَ مَصْنَعَةٍ) “kıskanılan değerli mal” denilmiştir.⁶³ Aynı kökten *faîl* vezninden müfred müzekker *danîn* (ضَنِينٌ) kelimesine lügatte dilciler “cimri” (بَخِيلٌ) manasını vermektedirler.⁶⁴ *Dannun* (ضَنَّ) *mastar*ından ve *iftiâl* bâbından (إِضْطَنَّ-بِضْطَنَّ) fiili de (بَخَلَ-يَبْخُلُ) “cimrilik etti, cimrilik eder” anlamındadır.⁶⁵

3.1. Kur’ân’da Danîn (ضَنِينٌ) Kavramı

Kur’ân-ı Kerîm’de d-n-n (ض-ن-ن) kökünden sadece bir kelime yer almaktadır ki o da *danîn* (ضَنِينٌ) kelimesidir. Tekvîr sûresinde yer alan (وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٌ) “O (Rasûl) *gayba ait haberlerde cimri değildir*”⁶⁶ âyetindeki *danîn* (ضَنِينٌ) kelimesine müfessirler kıraat farkına bağlı olarak değişik manalar vermektedir. İbn Kesîr (120/738), Ebû Amr (154/770) ve Kisâî (189/805) bu sözcüğü *zanîn* (ظَنِينٌ) formunda okumuştur.⁶⁷ Bu kıraate göre âyetin anlamı “Muhammed *gayb konusunda müttehem (töhhmet altında) değildir*” şeklinde olmaktadır. Buradaki “*gayb*” ile Kur’ân⁶⁸ ve Kur’ân’da yer alan kıssa ve haberler yani *gaybî* bilgiler kastedilmektedir.⁶⁹ *Zanîn* (ظَنِينٌ) ise müttehem yani töhhmet altında olan de-

⁵⁹ Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l-’ayn*, c. 3, s. 28; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c. 8, s. 94.

⁶⁰ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c. 8, s. 94.

⁶¹ Cevherî, *es-Sihâh*, c. 6, s. 2156; İbn Fâris, *Makâyisü’l-luga*, c. 3, s. 357; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c. 8, s. 94.

⁶² İsfahânî, *el-Müfredât*, c. 2, s. 390.

⁶³ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c. 8, s. 94; İbn Fâris, *Makâyisü’l-luga*, c. 3, s. 357; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhîd*, c. 4, s. 239; İsfahânî, *el-Müfredât*, c. 2, s. 390.

⁶⁴ Zebîdî, *Tâcu’l-arûs*, c. 35, s. 339; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c. 8, s. 94; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhîd*, c. 4, s. 239.

⁶⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c. 8, s. 94; Zebîdî, *Tâcu’l-arûs*, c. 35, s. 341; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhîd*, c. 4, s. 240.

⁶⁶ Tekvîr 81/24.

⁶⁷ Se’âlibî, *Cevâhiru’l-hisân*, c. 5, s. 558; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, c. 22, s. 116; Ebu’l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr fî ilmi’t-tefsîr*, el-Mektebetu’l-İslâmî, Dâru İbn Hazm, 1. bs., Beyrût-Lübân 1423-2002, s. 1521; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, c. 5, s. 463.

⁶⁸ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, c. 24, s. 168; Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, c. 31, s. 75.

⁶⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, c. 31, s. 75.

mektir.⁷⁰ Arapça'da, (ظَنَّتُ زَيْدًا) ifadesi “Zeyd'i itham (اَتَّهَمْتُهُ) ettim” anlamındadır.⁷¹ Buradaki (ظَنَّتُ) fiili iki mef'ûl alan *zann* (ظَنَّ) kökünden değildir.⁷² O, *zinnatun* (ظِنَّةٌ) *mastanndandır*.⁷³ Buna göre mana “Muhammed Kur'an konusunda da müttehem değildir. Aksine o, Allah adına söylediği her sözde güvenilir bir zattır” şeklindedir.⁷⁴

Söz konusu kelimeyi *dâd* (الضاد) ile *danîn* (دَانِيْن) şeklinde okuyanlara göre bu kelime “cimri” (بَخِيْلٌ) manasına gelmektedir.⁷⁵ Şâirin aşağıdaki beytinde de bu anlamdadır:

أَجُودٌ بِمَكُونِ الْحَدِيثِ وَإِنِّي
بِسِرِّكَ عَمَّنْ سَأَلَنِي لَصَنِينِ

“Gizli saklı sözleri cömertçe açıklarım, fakat ben sana ait sırları soranlara (açıklamak hususunda) çok cimriyim.”⁷⁶

Buna göre âyet “O, Allah'ın kendisine vahyettiği şeyler hususunda cimri değildi yani hiçbir şeyi gizlemedi” anlamına gelmektedir. Ferrâ (207/822) âyete “Ona göğün gaybî bilgileri geliyordu. Bunlar son derece kıymetli şeyler olmasına rağmen, hiçbirini size bildirme konusunda cimrilik etmedi”⁷⁷ manasını verirken Ebû Ali el-Fârisî (377/987) “O, gaybî haber veriyor ve onu, kâhinlerin kendilerine saklamaları gibi, kendine saklamıyor hepsini açıklıyor ve bu açıklamalardan dolayı ücret almak için, kâhinlerin yaptığı gibi gaybî bilgiler haber vermekten kaçınıyor”⁷⁸ şeklinde anlam vermektedir.

Ebû Ubeyd (224/838) şu iki sebepten ötürü *zanîn* (ظَانِيْن) şeklindeki kıraati tercih etmektedir:

⁷⁰ Ebû İshak İbrahim b. es-Sirrî ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbu*, tahk.: Abdulcelil Abduh Şilbî, Âlimü'l-Kütüb, 1. bs., Beyrût 1408/1998, c. 5, s. 293; Se'âlibî, *Cevâhiru'l-hisân*, c. 5, s. 558; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, c. 24, s. 168; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. 31, s. 75.

⁷¹ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an*, c. 5, s. 293; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. 31, s. 75.

⁷² Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. 31, s. 75.

⁷³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 8, s. 272; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, c. 35, s. 367.

⁷⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. 31, s. 75.

⁷⁵ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an*, c. 5, s. 293; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, c. 24, s. 168; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. 31, s. 75.

⁷⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, c. 8, s. 423; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, c. 22, s. 117; Bu beyitte “cömert olmak” anlamındaki (جُودٌ) *mastanndan* (أَجُودٌ) fiili, *danîn* (دَانِيْن) ile semantik açıdan zıt anlamlılık içerisindedir ve bu durum *danîn* (دَانِيْن) sözcüğünün *bahîl* (بَخِيْلٌ) “cimri” anlamını geldiğini teyit etmesi bakımından dikkat çekici bir durum arz etmektedir.

⁷⁷ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, Âlimü'l-Kütüb, 3. bs., Beyrût 1403/1983, c. 3, s. 242-243; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. 31, s. 75; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 8, s. 94.

⁷⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. 31, s. 75.

1- Kâfirler, onu zaten cimri bulmuyorlar fakat töhmet altında tutuyorlardı. Binâenaleyh burada onun töhmete müstahak olmadığını söylemek, cimri olmadığını söylemekten daha evladır.

2- Âyetteki ifadenin (عَلَى الْغَيْبِ) şeklinde oluşu da bunu gerektirir. Eğer bu kelimeyle Hz. Peygamber (s)'in cimri olmadığı anlatılmak istenseydi, ifadenin (بِالْغَيْبِ) şeklinde olması gerekirdi.⁷⁹ *Zanîn* (ظَنَّيْنِ) şeklindeki kıraatin “zayıf” (ضَعِيفٌ) anlamını da ihtiva ettiği rivayet edilmektedir. Nitekim Araplar zayıf adam veya az bir şeyi ifade etmek için *zanûn* (ظَنُونٌ) kelimesini kullanmaktadırlar.⁸⁰

Lügatlerde “tutmak, esirgemek ve cimrilik etmek” anlamına gelen *dinnun* (دِنَّنٌ), *dinnnetun* (دِنَّنَةٌ) ve *madinnnetun* (مَدِنَّنَةٌ) mastarlarından türeyen ve filologların “cimri” (بَخِيلٌ) manasını verdikleri *danîn* (دَنَّيْنٌ) kelimesi Kur’ân’da da aynı anlamında kullanılmakla birlikte kıraat ihtilaflarına bağlı olarak “töhmet altında olan” ve “zayıf” gibi anlamlar da içermektedir. Dolayısıyla bu kavramın, lügatlerde “sahip olunan şeylerin, esirgenmesi doğru olmayan kimselerden esirgenmesi” anlamına gelen *buhl* (بُحْلٌ) kavramı ile semantik açıdan anlamdaşlık ilişkisine sahip olduklarını söyleyebiliriz. Aynı şekilde lügatlerde “hırs ile birlikte cimrilik göstermek” şeklinde anlamlandırılan *şuhh* (شُحٌّ) kavramıyla da aynı doğrultuda anlam örgüsüne sahip oldukları dikkat çekmektedir.

4. K-t-r (ك-ت-ر) Kökünün Etimolojik Yapısı

K-t-r (ك-ت-ر) kökünden ve sülâsî 2. ve 3. babtan *katara-yakturu/yaktiru-katr/kutûr* (كَتَرَ-يَكْتُرُ-يَكْتُرُ-يَكْتُرُ-يَكْتُرُ), *ifâl* vezninden *aktara-yuktiru-iktâr* (اَكْتَرَّ-يُكْتِرُ-اِكْتَارٌ) ile *tefîl* vezninden *kattara-yukattiru-taktîr* (كَتَّرَ-يُكْتِّرُ-اِكْتَارٌ) mastarlarının hepsi ‘alâ (عَلَى) *harf-i cerri* ile kullanıldıklarında “nafakayı azaltmak, kısmak, cimrilik etmek” anlamına gelmektedir.⁸¹ Nitekim bir kimse ailesine harcaması gerekenleri infak etmeyip kıstığında ‘alâ (عَلَى) *harf-i cerriyle* (كَتَرَ عَلَيَّ عِيَالَهُ) denmektedir.⁸² Söz konu-

⁷⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, c. 31, s. 75.

⁸⁰ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, c. 3, s. 243; Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, c. 14, s. 363; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 22, s. 117.

⁸¹ Zebidî, *Tâcu'l-arûs*, c. 13, s. 361; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhid*, c. 2, s. 112; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 11, s. 30; Cevherî, *es-Sihâh*, c. 2, s. 786; İbn Düreyd, *Cemheretu'l-luga*, c. 1, s. 393; İsfahânî, *el-Müfredât*, c. 2, s. 508.

⁸² Cevherî, *es-Sihâh*, c. 2, s. 786; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 11, s. 30; Zebidî, *Tâcu'l-arûs*, c. 13, s. 361.

su kelimeler (قَتَرْتُ السَّيِّئَ وَ أَقْتَرْتُهُ وَ قَتَرْتُهُ) şeklinde 'alâ (عَلَى) ile kullanılmadıklarında ise "bir şeyi azaltmak"⁸³, "nafakayı esirgemek, kısmak"⁸⁴, "sıkıntılı hayat yaşamak"⁸⁵, "kıt kanaat geçinmek"⁸⁶ gibi anlamlar ihtiva etmektedir. Leys b. Muzaffer (187/803)'e göre *el-katr* (القَتْرُ) *mastan* "kıt kanaat yetecek kadar ya da ucu ucuna yetecek ölçüde infakta bulunmak" demektir.⁸⁷ *Katr* (قَتْرٌ) *mastannın* asıl/kök anlamı "daraltmak, kısmak, sınırlamak" ve "bir araya toplanmak" demektir. "Avcı kulübesi" anlamındaki *el-kutra* (القُتْرَةُ) kelimesi de bundan türemiştir. Ona bu ismin verilmesi kulübenin içerisinin dar olması ve avcının içerisinde bir araya toplanıp sıkışık vaziyette bulunmasındandır.⁸⁸

Aynı kökten *mukattir* (مُقْتَرٌّ) ve *katûr* (قَتُورٌ) sözcükleri "birine karşı cimri davranan"⁸⁹, *muktir* (مُقْتِرٌ) kelimesi ise "fakir"⁹⁰ anlamındadır. *Muktir* (مُقْتِرٌ) ve *mukattir* (مُقْتَرٌّ) kelimelerinin aslı, kıvartma, odun ve benzeri şeylerden yükselen duman anlamındaki *katâr* (قُتَارٌ) ve *katar* (قَتْرٌ) kökünden gelmektedir. Sanki fakir ve cimri kişi bir şeyin dumanını almaktadır.⁹¹ *Katara* (قَتْرَةٌ) kelimesi de aynı kökten olup "üzüntü ve kederden yüzü kaplayan toz"⁹² anlamını ihtiva etmektedir. *Katar* (قَتْرٌ) ise *katara* (قَتْرَةٌ)'nın çoğuludur. Nitekim Ferezdak (114/732)'a ait aşağıdaki beyitte de "toz" anlamında ve çoğul olarak kullanılmaktadır:

مُتَوِّجٌ بِرِءَاءِ الْمَلِكِ يَتَّبِعُهُ مُوِّجٌ تَرَى فَوْقَهُ الرِّايَاتِ وَالْقَتْرَا

"O, hükümdarlık elbisesine (heybetine) bürünerek taçlanmıştır. Ve onun arkasından bir dalga(yı andıran ordu) gelmektedir. Onun da üstünde sancakları ve tozları görürsün."⁹³

⁸³ İsfahânî, *el-Müfredât*, c. 2, s. 508.

⁸⁴ İbn Düreyd, *Cemheretu'l-luga*, c. 1, s. 393.

⁸⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 11, s. 30.

⁸⁶ Zebidî, *Tâcu'l-arûs*, c. 13, s. 361; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhîd*, c. 2, s. 112; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 11, s. 30.

⁸⁷ Ezherî, *Tehzibu'l-luga*, c. 9, s. 50; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 11, s. 30; Zebidî, *Tâcu'l-arûs*, c. 13, s. 361; Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, c. 3, s. 358; Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, c. 2, s. 51.

⁸⁸ İbn Fâris, *Makâyisu'l-luga*, c. 5, s. 55.

⁸⁹ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, c. 3, s. 358; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 11, s. 30; Zebidî, *Tâcu'l-arûs*, c. 13, s. 366.

⁹⁰ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, c. 3, s. 358; Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, c. 2, s. 51; İsfahânî, *el-Müfredât*, c. 2, s. 508; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 11, s. 30.

⁹¹ İsfahânî, *el-Müfredât*, c. 2, s. 508.

⁹² Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, c. 3, s. 358; İbn Fâris, *Makâyisu'l-luga*, c. 5, s. 55.

⁹³ Cevherî, *es-Sihâh*, c. 2, s. 785; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 11, s. 30; Zebidî, *Tâcu'l-arûs*, c. 13, s. 361; K-t-r (ق-ت-ر) kökünün diğer müstakları hakkında geniş bilgi için bkz., Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, c. 3, s. 358; İbn Düreyd, *Cemheretu'l-luga*, c. 1, s.

4.1. Kur'an'da Katr (قَتْرٌ) Mastarının Türevleri

Kur'an'da *katr* (قَتْرٌ) mastarının müştakları birer defa *el-muktur* (المُقْتِرُ)⁹⁴, *katar* (قَتْرٌ)⁹⁵, *katûr* (قَتُورًا)⁹⁶, *yakturû* (يَقْتُرُوا)⁹⁷ ve *katara* (قَتْرَةٌ)⁹⁸ olmak üzere toplam beş kez yer almaktadır.

Katr (قَتْرٌ) mastarının müştaklarının ilk geçtiği (لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَقْتُمْ) (النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمْسُوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتَّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرَهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدْرَهُ) “Eğer kadınları, kendilerine dokunmadan veya onlara bir mehir takdir etmeden boşarsanız (bunda) size bir vebal yoktur. Şu kadar ki onlara (mal verip) faydalandırın. Zengin olan durumuna göre, fakir de durumuna göre vermelidir”⁹⁹ âyetindeki *el-muktur* (المُقْتِرِ) kelimesine müfessirler “malı mülkü az olan” (الْقَلِيلِ الْمَالِ)¹⁰⁰, “fakir” (الْفَقِيرِ)¹⁰¹, “ihtiyaç içerisinde, fakir” (الضَّيِّقِ الْحَالِ)¹⁰² gibi anlamlar verirken bu sözcükle semantik açıdan zıt anlamlılık ilişkisi içerisindeki *el-mûsi* (المُوسِعِ) kelimesine “zengin” (الغَنِيِّ)¹⁰³ anlamını vermektedirler.

(قُلْ لَوْ أَنُّكُمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْإِنْفَاقِ وَكَانَ الْإِنْسَانُ قَتُورًا) “De ki: Eğer Rabbimin rahmet hazinelerine sahip olsaydınız, harcamaktan korkarak tutardınız. Gerçekten insan çok cimridir”¹⁰⁴ âyetindeki *katûr* (قَتُورًا) kelimesini müfessirler “cimri, pinti, eli sıkı” gibi anlamlara gelen *bahil* (بَحِيلٌ) ve *mümsik* (مُمْسِكٌ)¹⁰⁵ sözcüğüyle izah etmektedir. Söz konusu sözcüğe “malı mülkü az olan” (الْقَلِيلِ الْمَالِ)¹⁰⁶, *mudayyık* (مُضَيِّقٌ) yani “pin-

393-394; Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, c. 9, s. 50-53; Cevherî, *es-Sihâh*, c. 2, s. 785-786; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 11, s. 30-32; Zebidî, *Tâcu'l-arûs*, c. 13, s. 361-368.

⁹⁴ Bakara 2/236.

⁹⁵ Yûnus 10/26.

⁹⁶ İsrâ 17/100.

⁹⁷ Furkân 25/67.

⁹⁸ Abese 80/41.

⁹⁹ Bakara 2/236.

¹⁰⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, c. 4, s. 166.

¹⁰¹ Alâuddîn Ali b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bağdâdî el-Hâzin, *Lübâbu't-te'vil fi meâni't-tenzil*, Dâru'l-Fikr, Beyrût-Lübân 1399/1979, c. 1, s. 241; Bagavî, *Me'âlimu't-tenzil*, c. 1, s. 284.

¹⁰² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 1, s. 462; Nesefî, *Medâriku't-tenzil ve hakâiku't-te'vil*, c. 1, s. 198; Nâsuriddîn Ebi'l-Hayr Abdillâh b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî eş-Şâfiî el-Beydâvî, *Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vil*, haz.: Muhammed Abdurrahmân el-Mar'aşlı, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1. bs., Beyrût-Lübân ts., c. 1, s. 146.

¹⁰³ Hâzin, *Lübâbu't-te'vil*, c. 1, s. 241; Muhammed b. Ahmed eş-Şirbinî, *Tefsîru's-sirâci'l-münîr*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût ts., c. 1, s. 131; Bagavî, *Me'âlimu't-tenzil*, c. 1, s. 284.

¹⁰⁴ İsrâ 17/100.

¹⁰⁵ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, s. 833; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî: Bahru'l-'ulûm*, c. 2, s. 285; Bagavî, *Me'âlimu't-tenzil*, c. 5, s. 133; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, c. 6, s. 137; Hâzin, *Lübâbu't-te'vil*, c. 4, s. 187.

¹⁰⁶ Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, c. 3, s. 330.

ti”¹⁰⁷, “aşırı cimri” (الشديد البخل)¹⁰⁸ gibi anlamlar da verilmektedir.

İsfahânî (502/1108) âyette zikredilen *katûr* (قَتُورًا) kelimesinin insanın doğuştan cimri yaratılmış olduğuna yani tabiatında cimrilik bulunduğuna işaret ettiğini ve bunun tıpkı (وَأُخْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ) “*zaten nefisler cimriliğe hazır hale getirilmiştir*”¹⁰⁹ âyetindeki *şuhh* (الشُّحُّ) kelimesi gibi olduğunu belirtmektedir.¹¹⁰ Buna göre *katûr* (قَتُورًا) ve *şuhh* (الشُّحُّ) kavramları arasında semantik zaviyeden bakıldığında aynı doğrultuda anlam ilişkisi olduğunu belirtebiliriz.

(وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا) “*Onlar, sarf ettikleri zaman ne israf ederler ne de cimrilik, ikisi arasında orta bir yol tutarlar*”¹¹¹ âyetinde yer alan ve *katr* (قَتَرَ) mastannın muzarî fiil formu *yakturû* (يَقْتُرُوا) kelimesi “kısmak, esirgemek” anlamındadır. Nitekim Ferrâ (370/980)’nın *lam yakturû* (لَمْ يَقْتُرُوا) ifadesini (لَمْ يُقَصِّرُوا عَمَّا يَجِبُ عَلَيْهِمْ) “üzerlerine vacip olan (nafakayı infak etmeleri gereken yerlerden) kısmazlar, esirgemezler”¹¹² şeklinde izah etmesi bunu teyit etmektedir.

Müfessirler bu âyetin tevili hususunda ihtilaf etmişlerdir. Nehhâs (234/848) bu bağlamda şöyle demektedir: Bu âyetin anlamı ile ilgili olarak yapılmış en güzel açıklamalardan birisi şudur: Allah’a itaat olmayan hususta kim infak ederse, işte israf odur. Yüce Allah’a itaat hususunda da kim eli sıkılık yaparsa, işte cimrilik odur. Yüce Allah’a itaat yolunda harcayan kimsenin bu harcaması da ikisi arasında orta yoldur.¹¹³ Buna göre cimrilik israfın zıddıdır ve ikisi de zemmedilmektedir. *Kavâm* (قَوَامًا) ise ikisinin ortasında dengeli bir yolu ifade etmektedir ve övülmektedir.

(لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ) “*Güzel davrananlara daha güzel karşılık ve fazlası var. Onların yüzlerine ne bir kara bulaşır ne de horluk*”¹¹⁴ âyetindeki *katar* (قَتَرَ) kelimesine yer aldığı bu siyak-

¹⁰⁷ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’an*, c. 13, s. 181.

¹⁰⁸ Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahvîr ve’t-tenvîr*, ed-Dâru’l-Tûnisîyye, Tûnus 1984, c. 15, s. 224.

¹⁰⁹ Nisâ 4/128.

¹¹⁰ İsfahânî, *el-Müfredât*, c. 2, s. 508.

¹¹¹ Furkan 25/67.

¹¹² Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’an*, c. 2, s. 272; Ezherî, *Tehzîbu’l-luga*, c. 9, s. 50; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c. 11, s. 30; Zebidî, *Tâcu’l-arûs*, c. 13, s. 361.

¹¹³ Ebû Ca’fer en-Nehhâs, *Me’âni’l-Kur’âni’l-Kerîm*, tahk.: Muhammed Ali es-Sâbûnî, Merkezi İhyâi’t-Turâsi’l-İslâmî, 1. bs., Mekke 1409/1998, c. 5, s. 46-47; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’an*, c. 15, s. 473-474; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, c. 4, s. 106.

¹¹⁴ Yûnus 10/26.

sibak içerisinde müfessirler tarafından muhtelif anlamlar verildiği görülmektedir. Bunlar:

1- *Katar* (قَتْرٌ) “siyahlık” anlamındadır. Nitekim İbn Abbâs (67/687) bu kelimenin “üzüntü nedeniyle yüzlerde meydana gelen siyahlık” olduğunu belirtmektedir.¹¹⁵

2- Zeccâc (311/922)’a göre “içerisinde siyahlık olan toz” demektir.¹¹⁶

3- ‘Ata (114/732)’ya göre “cehennem/ateşin dumanı” anlamına gelmektedir.¹¹⁷

4- Mücâhid (103/721) bu sözcüğü “rezalet, utanç” (خَزْيٌ) kelimesiyle izah etmektedir.¹¹⁸

5- Ebû Ubeyde (210/825) ise bu kelimenin “toz” (الغُبَارُ) manasını ihtiva ettiğini belirtmektedir.¹¹⁹

6- *Katar* (قَتْرٌ) “üzüntü, keder” (كَاِبَةٌ) anlamındadır.¹²⁰

(وَوُجُوهُ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا غَبَرَةٌ . تَرَاهُفَهَا قَتْرَةٌ) “Yüzler de var ki o gün tozlanmış. Onları karanlık bürümüştür”¹²¹ âyetlerinin ilkindeki *ğabera* (غَبْرَةٌ) sözcüğü bilinen “toz” anlamındaki (غُبَارٌ)¹²² kelimesinden türemiştir ve “bir şeye yapışan toz ve tozun renginde olan şey” anlamındadır. Bu âyette yüzün üzüntüden dolayı değişmesinden kinaye olarak kullanılmaktadır.¹²³ *Katara* (قَتْرَةٌ) lafzını filologlar her ne kadar *ğabera* (غَبْرَةٌ) kelimesiyle anlamdaş kabul edip ona “toz”¹²⁴ anlamını verseler de Ezherî (370/980) *Tehzib’de katarayı* (وَالْقَتْرَةُ: غَبْرَةٌ يَعْطُوهَا سَوَادٌ كَالدُّخَانِ) “*Katara*: tıpkı duman gibi üzerini siyahlık kaplamış olan toz demektir”¹²⁵ şeklinde tanımlamak

¹¹⁵ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, c. 12, s. 162; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, s. 623; Suyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, c. 7, s. 659; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, c. 10, s. 485.

¹¹⁶ Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, c. 3, s. 15; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, s. 623.

¹¹⁷ İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, s. 623.

¹¹⁸ Suyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, c. 7, s. 659; Mâverî, *Tefsiru’l-Mâverî: en-Nüket ve’l-uyûn*, c. 2, s. 433; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, s. 623.

¹¹⁹ Ebû Ubeyde Ma’mer b. el-Müsennâ et-Teymî, *Mecâzu’l-Kur’ân*, tahk.: Muhammed Fuâd Sezgîn, Mektebetu’l-Hancı, Mısır ts., c. 1, s. 277; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, s. 623.

¹²⁰ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, c. 10, s. 485.

¹²¹ Abese 80/40-41.

¹²² Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l-’ayn*, c. 3, s. 265; İbn Düreyd, *Cemheretu’l-luga*, c. 1, s. 321; Cevherî, *es-Sihâh*, c. 2, s. 764.

¹²³ İsfahânî, *el-Müfredât*, c. 2, s. 463.

¹²⁴ İbn Düreyd, *Cemheretu’l-luga*, c. 1, s. 394; İbn Fâris, *Makâyisü’l-luga*, c. 5, s. 55; Cevherî, *es-Sihâh*, c. 2, s. 785; Zebîdî, *Tâcu’l-arûs*, c. 13, s. 361; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhîd*, c. 2, s. 112.

¹²⁵ Ezherî, *Tehzibu’l-luga*, c. 9, s. 52; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c. 11, s. 30; Zebîdî, *Tâcu’l-arûs*, c. 13, s. 361.

suretiyle art arda zikredilen iki kelimenin semantik açıdan yakın anlamlilik ilişkisi içerisinde olmakla birlikte eş anlamlı olmadıklarını ve dolayısıyla aralarındaki nüansı ortaya koymaktadır.

Katr/kutûr (قَتْرٌ/قُتُورٌ), *iktâr* (إِقْتَارٌ) ve *taktîr* (تَقْتِيرٌ) *mastar*larının hepsi ‘alâ (عَلَى) *harf-i cerri* ile kullanıldıklarında “nafakayı azaltmak, kısmak, cimrilik etmek” anlamına gelmektedir. Söz konusu kelimeler ‘alâ (عَلَى) ile kullanılmadıklarında ise “bir şeyi azaltmak”, “nafakayı esirgemek, kısmak”, “sıkıntılı hayat yaşamak”, “kıt kanaat geçinmek”, “kıt kanaat yetecek kadar ya da ucu ucuna yetecek ölçüde infakta bulunmak” gibi anlamlar ihtiva etmektedir. *Katr* (قَتْرٌ) *mastan*nın asıl/kök anlamı ise “daraltmak, kısmak, sınırlamak” ve “bir araya toplanmak” demektir. Aynı kökten *mukattir* (مُقْتَرٌ) ve *katûr* (قُتُورٌ) sözcükleri “birine karşı cimri davranan” anlamındadır. Kur'an'da da yer alan *katûr* (قُتُورٌ) sözcüğüne lügat anlamı yanında “cimri, pinti, eli sıkı”, “malı mülkü az olan”, “aşırı cimri” gibi anlamlar da verilmektedir. *Katr* (قَتْرٌ) *mastan*nın muzarî fiil formu *yakturû* (يَقْتُرُوا) kelimesi Kur'an'da bir defa zikredilmekte ve “kısmak, esirgemek” anlamında kullanılmaktadır. Dolayısıyla *Katr/kutûr* (قَتْرٌ/قُتُورٌ) ve muhtelif türevlerinin yukarıda işaret edilen anlamlarıyla *buhl* (بُحْلٌ), *şuħh* (شُحٌّ) ve *danîn* (ضَنِينٌ) kelimelerini karşılaştırdığımızda söz konusu kavramların aynı anlam örgüsü içerisinde yer aldığını ve semantik açıdan aralarında aynı doğrultuda bir anlam ilişkisi olduğunu söyleyebiliriz.

5. M-s-k (م-س-ك) Kökünün Etimolojik Yapısı

M-s-k (م-س-ك) kökünden *mesik* (مَسِيكٌ) *mastan*nın asıl/kök anlamı “bir şeyi hapsedmek” veya “bir şeyin hapsolünmesi, tutulması” anlamındadır. *İfâl* vezninden *imsâk* (إِمْسَاكٌ) “bir şeye yapışmak ve onu korumak”¹²⁶, “bir şeyi sıkıca tutmak”¹²⁷ gibi manaları ihtiva etmekle birlikte kinaye kabilinden “cimrilik etmek” (بُحْلٌ)¹²⁸ anlamına da gelmektedir. *İfâl* vezninden *mümsik* (مُؤْمَسِيكٌ) “cimri” (بُحِيلٌ)¹²⁹ manasındadır. *Mesik* (مَسِيكٌ)¹³⁰ ve *musaka* (مُسَكَّةٌ) sözcüğü de “cimri” anlamını içermektedir.¹³¹

¹²⁶ İsfahânî, *el-Müfredât*, c. 2, s. 606; Zebidî, *Tâcu'l-arûs*, c. 27, s. 333.

¹²⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 13, s. 108; Cevherî, *es-Sihâh*, c. 4, s. 1608.

¹²⁸ İsfahânî, *el-Müfredât*, c. 2, s. 606; İbn Fâris, *Makâyisu'l-luga*, c. 5, s. 320.

¹²⁹ İbn Düreyd, *Cemheretu'l-luga*, c. 2, s. 855; İbn Fâris, *Makâyisu'l-luga*, c. 5, s. 320; Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğ*, c. 2, s. 213-214.

¹³⁰ Cevherî, *es-Sihâh*, c. 4, s. 1608; İbn Fâris, *Makâyisu'l-luga*, c. 5, s. 320; Zemahşerî,

Mesâk (مَسَاكٌ), *misâk* (مِسَاكٌ) ve *meseka* (مَسَكَةٌ) kelimelerinin hepsi de tıpkı *imsâk* (إِمْسَاكٌ) gibi “cimrilik etmek” (بُخْلٌ)¹³² anlamındadır.¹³³

5.1. Kur’ân’da Mesk (مَسَكٌ) Mastarının Türevleri

Kur’ân’da *mesk* (مَسَكٌ) mastarının türevleri 27 yerde¹³⁴ zikredilmektedir. Bunlardan *if’âl* vezninden *emseka* (أَمْسَكَ) fiili lügat anlamları içerisinde yer alan “cimrilik etmek” (بُخْلٌ) anlamında da kullanılmaktadır. Mesela “(قُلْ لَوْ أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْإِنْفَاقِ وَكَانَ الْإِنْسَانُ قَثُورًا) “De ki: Eğer Rabbimin rahmet hazinelerine sahip olsaydınız, harcamaktan korkarak cimrilik ederdiniz. Gerçekten insan çok cimridir”¹³⁵ âyetindeki (لَأَمْسَكْتُمْ) fiilini müfessirler “kesinlikle cimrilik ederdiniz” (لَبُخْلْتُمْ)¹³⁶ ve (وَ) (مُنْتَعِمٌ عَنِ الصَّدَقَةِ) “sadaka vermekten kaçınırdınız”¹³⁷ şeklinde izah etmektedir. Müfessirlerin âyetin sonunda yer alan *katûr* (قَثُورًا) kelimesini “cimri, pinti, eli sıkı” gibi anlamlara gelen *bahîl* (بَخِيلٌ) ve *mümsik* (مُمْسِكٌ)¹³⁸ sözcüğüyle izah etmeleri ayrıca söz konusu kelimeye “malı mülkü az olan” (الْقَلِيلُ الْمَالُ)¹³⁹, *mudayyık* (مُضَيِّقٌ) “pinti”¹⁴⁰, “aşırı cimri” (الشَّدِيدُ الْبَخْلُ)¹⁴¹ gibi manalar vermeleri (لَأَمْسَكْتُمْ) fiilinin bu siyak-sibak içerisinde “cimrilik etmek” anlamında olduğunu teyit etmektedir.

Mesik (مَسِيكٌ) mastarının asıl anlamı “bir şeyi hapsedmek” veya “bir şeyin hapsolünmesi, tutulması” anlamındadır. *İf’âl* vezninden *imsâk* (إِمْسَاكٌ) “bir şeye yapışmak ve onu korumak”, “bir şeyi sıkıca tutmak” gibi manaları ihtiva etmekle birlikte kinaye kabilinden “cimrilik etmek” (بُخْلٌ) anlamına da gelmektedir. *İf’âl* vezinden *mümsik* (مُمْسِكٌ) “cimri” (بَخِيلٌ) manasındadır. *Mesîk* (مَسِيكٌ) ve *musaka* (مُسَكَةٌ) sözcüğü de “cimri” anlamını içermektedir. *Mesâk* (مَسَاكٌ), *misâk* (مِسَاكٌ) ve *meseka* (مَسَكَةٌ) kelimele-

¹³¹ *Esâsu’l-belâğa*, c. 2, s. 213-214; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c. 13, s. 108.

¹³² İbn Fâris, *Makâyisü’l-luga*, c. 5, s. 320; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c. 13, s. 108.

¹³³ Ezherî, *Tehzibü’l-luga*, c. 10, s. 87; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c. 13, s. 108.

¹³⁴ M-s-k (م-س-ك) kökünün diğer müştakları hakkında geniş bilgi için bkz., Zebîdî, *Tâcu’l-arûs*, c. 27, s. 331-339; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c. 13, s. 106-109; Ezherî, *Tehzibü’l-luga*, c. 10, s. 86-90; Cevherî, *es-Sihâh*, c. 4, s. 1608.

¹³⁵ Abdu’l-Bâkî, *el-Mu’cemu’l-müfehres li elfâzı’l-Kur’âni’l-Kerîm*, s. 667.

¹³⁶ İsrâ 17/100.

¹³⁷ Bagavî, *Me’âlimu’t-tenzil*, c. 5, s. 133; Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, c. 15, s. 98; Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî: Bahru’l-’ulûm*, c. 2, s. 285.

¹³⁸ Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî: Bahru’l-’ulûm*, c. 2, s. 285.

¹³⁹ İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-mesîr*, s. 833; Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî: Bahru’l-’ulûm*, c. 2, s. 285; Bagavî, *Me’âlimu’t-tenzil*, c. 5, s. 133; Sa’lebi, *el-Keşf ve’l-beyân*, c. 6, s. 137; Hâzin, *Lübâbu’t-te’vîl*, c. 4, s. 187.

¹⁴⁰ Şevkânî, *Fethu’l-kadir*, c. 3, s. 330.

¹⁴¹ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, c. 13, s. 181.

¹⁴² İbn Âşûr, *et-Tahvîr ve’t-tenvîr*, c. 15, s. 224.

rinin hepsi de tıpkı *imsâk* (إِمْسَاكٌ) gibi “cimrilik etmek” (بُخْلٌ) anlamındadır. Kur'an'da *mesk* (مَسْكٌ) *mastannın* türevleri “cimrilik etmek” (بُخْلٌ) anlamında da kullanılmaktadır. *Mesk* (مَسْكٌ) *mastan* ve çeşitli müştaklarının bahsedilen anlamlarıyla *buhl* (بُخْلٌ), *şuhh* (شُحٌّ), *danîn* (صَنِينٌ) ve *katr/kutûr* (قَتْرٌ/قُتُورٌ) kelimelerini kıyasladığımızda sözü geçen kavramların aynı semantik çerçeve içerisinde yer aldıklarından ve aralarında anlamdaşlık ilişkisinden söz edilebilir.

6. K-d-y (ك-د-ي) Kökünün Etimolojik Yapısı

K-d-y (ك-د-ي) kökünden *kedý* (كَدَى) *mastannın* asıl anlamı “herhangi bir şeydeki sertlik, katılık”¹⁴² demektir. Bundan türeyen diğer kelimeler hep bu asıl manaya kıyas edilmektedir. Nitekim *küdye* (كُدْيَةٌ) sözcüğü “yerdeki, zemindeki sertlik”¹⁴³, “sert zemin, katı toprak”¹⁴⁴ anlamına gelmektedir. *Küdye* (كُدْيَةٌ)'nin *cemîsi küden* (كُدَى)¹⁴⁵ formundadır. Toprağı kazan bir kimse sert bir kayaya ulaşır da bu kayadan dolayı kazmasına imkân kalmadığından kazmayı durdurmakta ve kesmektedir ki bu durumda *if'âl* vezninden *ekdâ* (أَكْدَى الْخَافِرُ) fiili kullanılmaktadır.¹⁴⁶ Dolayısıyla buradaki *ekdâ* (أَكْدَى) fiili “durdurmak, kesmek” anlamında kullanılmaktadır. Araplar ihsanda bulunup da sonradan vermekten vazgeçen veya vermeyi kesen kimse için “insanlar filanın *küdyesine* (sert kaya, zemin) ulaştılar” (بَلَغَ النَّاسُ كُدْيَةَ فَلَانٍ)¹⁴⁷ deyimini kullanırlar ki bu, kuyu kazan kimsenin sert bir kayaya rastlayıp da kazmaktan vazgeçmesine benzetilmekte ve dolayısıyla o kimsenin cimriliğine işaret etmektedir. *Ekdâ* (أَكْدَى) fiili ayrıca “cimrilik etmek” (بُخْلٌ)¹⁴⁸, “hayrı az olmak”¹⁴⁹, “yaptığı bağışı azaltmak”¹⁵⁰ gibi anlamları da ihtiva etmektedir. el-Hutay'e (ö.

¹⁴² İbn Fâris, *Makâyisü'l-luga*, c. 5, s. 166.

¹⁴³ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, c. 4, s. 16; İbn Fâris, *Makâyisü'l-luga*, c. 5, s. 166; İsfahânî, *el-Müfredât*, c. 2, s. 251; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 12, s. 49.

¹⁴⁴ Cevherî, *es-Sihâh*, c. 6, s. 2471; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 12, s. 49; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, c. 39, s. 380.

¹⁴⁵ İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luga*, c. 2, s. 681; Cevherî, *es-Sihâh*, c. 6, s. 2471; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 12, s. 49; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, c. 39, s. 380.

¹⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 12, s. 49; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, c. 39, s. 381; Cevherî, *es-Sihâh*, c. 6, s. 2471.

¹⁴⁷ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, c. 4, s. 16; Ezherî, *Tehzibu'l-luga*, c. 10, s. 323; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 12, s. 50.

¹⁴⁸ Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhîd*, c. 4, s. 374; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 12, s. 49; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, c. 39, s. 381.

¹⁴⁹ Cevherî, *es-Sihâh*, c. 6, s. 2472; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhîd*, c. 4, s. 374; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, c. 39, s. 381.

¹⁵⁰ Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhîd*, c. 4, s. 374; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 12, s. 49; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, c. 39, s. 381.

59/678 [?])'nin aşağıdaki beytindeki *ekdâ* (أَكْدَى) fiili de “yaptığı bağışı azaltmak, kesmek, durdurmak” anlamında kullanılmaktadır:

فَأَعْطَى قَلِيلاً ثُمَّ أَكْدَى عَطَاءَهُ وَمَنْ يَبْدُلِ الْمَغْرُوفَ فِي النَّاسِ يُحْمَدِ

“Az bir şeyler verdi, sonra ihsanını durdurdu (kesti), insanlar arasında iyiliği karşılıksız yayan kimse övülür.”¹⁵¹

(كَدَّتِ الْأَرْضُ تَكْدُو-كَدُو) cümlesi “yerin mahsulünü vermesi gecikti” anlamında olup *ism-i fâili kâdiyeturun* (كَادِيَةٌ) şeklindedir.¹⁵² İbnu'l-Kattâ' (515/1121)'ya göre sülasî 4. baktan *kediyetun* (كَدِي) fiili “cimrilik etmek” (يَجَلُ)¹⁵³ manasındadır. “أَكْدَيْتُ الرَّجُلَ عَنِ الشَّيْءِ” “Ben adamı o şeyden geri çevirdim”¹⁵⁴ anlamındadır. (أَكْدَى الْمَطْرُ) ifadesi “yağmur azaldı, az oldu”¹⁵⁵ demektir. İbnu'l-A'râbî (231/846) de *ekdâ* (أَكْدَى) fiilinin “zenginlikten sonra fakirleşmek” ve “bünyesi ufak tefek olmak”¹⁵⁶ manasını içerdiğini belirtmektedir.¹⁵⁷

6.1. Kur'ân'da Ekdâ (أَكْدَى) Kavramı

Ekdâ (أَكْدَى) kelimesi Kur'ân'da sadece (وَأَعْطَى قَلِيلاً وَأَكْدَى) “azıcık verdi, gerisini elinde sıkı sıkı tuttu”¹⁵⁸ âyetinde geçmektedir. Söz konusu âyetin nüzul sebebi olarak zikredilen rivayetlerden birine göre bu âyet Velid b. Muğîre hakkında inmiştir. O önceleri Rasûlullah (s)'a uyarak dinine girmiş, fakat müşriklerden birisi onu ayıplayarak “sen niçin atalarımızın dinini terk edip, onların dalâlette olduklarını ve cehenneme gideceklerini iddia etmeye kalktın?” deyince Velid, Allah'ın azabından korktum, dedi. Bunun üzerine o şahıs ona, şayet malından kendisine bir şeyler verecek ve şirkine geri dönecek olursa, onun yerine Allah'ın azabını üstleneceği taahhüdünde bulundu. Velid'e bu şekilde sitemde bulunan şahıs, ona taahhüt ettiği malın bir bölümünü verdi fakat daha sonra

¹⁵¹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, c. 9, s. 151; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, c. 8, s. 153; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 20, s. 51.

¹⁵² Cevherî, *es-Sihâh*, c. 6, s. 2471-72; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 12, s. 49; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, c. 39, s. 383.

¹⁵³ Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, c. 39, s. 382.

¹⁵⁴ Cevherî, *es-Sihâh*, c. 6, s. 2472; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 12, s. 49; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, c. 39, s. 382.

¹⁵⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 12, s. 49; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, c. 39, s. 382.

¹⁵⁶ Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, c. 10, s. 324; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 12, s. 50; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, c. 39, s. 382.

¹⁵⁷ *Kedy* (كَدِي) *mastan* ve diğer müştakları hakkında geniş bilgi için bkz., Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, c. 39, s. 380-383; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 12, s. 49-50; Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, c. 10, s. 323-324.

¹⁵⁸ Necm 53/34.

cimrilik ederek geri kalanını vermedi. İşte bu olay üzerine yüce Allah bu âyeti indirmişti.¹⁵⁹ Nüzul sebebi bu şekilde zikredilen¹⁶⁰ âyetteki *ekdâ* (أَكْدَى) kelimesini müfessirler “cimrilik etmek” (بَجَلَ)¹⁶¹, “infak etmekten vazgeçmek” (أَمْسَكَ عَنِ النَّفَقَةِ)¹⁶², “durdurmak, kesmek” (قَطَعَ)¹⁶³, “ihsanı durdurmak” (أَنْقَطَعَ عَطَاؤُهُ)¹⁶⁴ gibi hepsi de cimrilik kavramının semantik anlam örgüsü içerisinde yer bulan ve cimrilik manası taşıyan sözcük ya da cümlelerle açıklamaktadırlar.

K-d-y (ك-د-ي) kökünden *kedy* (كَدَى) *mastannın* asıl anlamı “herhangi bir şeydeki sertlik, katılık” demektir. Bu kökten *küdye* (كُدْيَةٌ) sözcüğü “yerdeki, zemindeki sertlik”, “sert zemin, katı toprak” anlamına gelmektedir. *İfâl* vezninden *ekdâ* (أَكْدَى) fiili “durdurmak, kesmek” anlamında kullanılmaktadır. *Ekdâ* (أَكْدَى) fiili ayrıca “cimrilik etmek” (بَجَلَ), “hayrı az olmak”, “yaptığı bağıışı azaltmak”, “zenginlikten sonra fakirleşmek” ve “bünyesi ufak tefek olmak” gibi anlamları da ihtiva etmektedir. Kur'an'da sadece bir defa geçen *ekdâ* (أَكْدَى) kelimesine müfessirler “cimrilik etmek” (بَجَلَ), “infak etmekten vazgeçmek” (أَمْسَكَ عَنِ النَّفَقَةِ), “durdurmak, kesmek” (قَطَعَ), “ihsanı durdurmak” (أَنْقَطَعَ عَطَاؤُهُ) gibi anlamlar vermektedirler. Söz konusu *mastan* ve çeşitli müştaklarının değinilen manalarıyla *buhl* (بُحْلٌ), *şuhh* (شُحٌّ), *danîn* (دَانِينَ), *katr/kutûr* (قَطْرٌ/قُتُورٌ) ve *mesk* (مَسْكٌ) kelimelerini karşılaştırdığımızda hepsinin aynı semantik çerçeve içerisinde yer aldığı ve aralarında yakın anlamlılık ilişkisi olduğunu belirtebiliriz.

7. H-l-‘a (ع-ل-ه) Kökünün Etimolojik Yapısı

H-l-‘a (ع-ل-ه) kökünden ve 4.babtan *heli'a-yehla'u* (هَلَعَ يَهْلَعُ) fiilinin

¹⁵⁹ Bagavî, *Me'âlimu't-tenzil*, c. 7, s. 413-414; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, c. 20, s. 50; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-veciz*, c. 8, s. 124; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesir*, s. 1365.

¹⁶⁰ Âyetin sebep-i nüzûlüne ilişkin diğer rivayetler için bkz., İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesir*, s. 1365; Bagavî, *Me'âlimu't-tenzil*, c. 7, s. 413-414; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, c. 20, s. 50-51; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-veciz*, c. 8, s. 124.

¹⁶¹ Beydâvî, *Envâru't-tenzil*, c. 5, s. 161; Bagavî, *Me'âlimu't-tenzil*, c. 7, s. 414; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, c. 22, s. 73.

¹⁶² Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, c. 3, s. 101; Semerkandî, *Tefsiru's-Semerkandî: Bahru'l-ulûm*, c. 3, s. 294.

¹⁶³ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an*, c. 5, s. 75; Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşir el-Ezdi el-Belhî, *Tefsiru Mukâtil b. Süleymân*, tahk.: Ahmed Ferid, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. bs., Lübnân-Beyrût 1424/2003, c. 3, s. 293; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, c. 22, s. 73; Bagavî, *Me'âlimu't-tenzil*, c. 7, s. 414; İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesir*, s. 1365; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 5, s. 646.

¹⁶⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, c. 22, s. 73; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-veciz*, c. 8, s. 124; Se'âlibî, *Cevâhiru'l-hisân*, c. 5, s. 330.

mastan hele'un (هَلَعٌ) kelimesi lügatte “sızlanmanın en kötüsü”¹⁶⁵, “sızlanmak”¹⁶⁶, “hırslı olmak”¹⁶⁷, “sabrın az olması”¹⁶⁸, “şiddetli sızlanma”¹⁶⁹, “sızlanmanın en çirkin ve en kötüsü”¹⁷⁰, “hırslı en şiddetli hali”¹⁷¹ anlamlarında olup *ism-i fâil* formu *heli'un* (هَلِيعٌ) ve *helû'un* (هَلُوعٌ) şeklinde gelmektedir.¹⁷² *Hele'* (هَلَعٌ) *mastan*'nın esas/kök anlamı ise “süratli olmak” (سُرْعَةٌ) ve “hiddet” (حِدَّةٌ)¹⁷³ demektir. Nitekim Araplar oldukça hızlı ve çabuk yürüyen dişi deveyi anlatmak üzere (نَاقَةٌ هَلُوعٌ) derler.¹⁷⁴ Şâirin aşağıdaki beytinde yer alan *hilvâ'* (هَلُوعٌ) kelimesi de “hızlı, süratli” anlamında kullanılmaktadır:

صَغَاءٌ ذُعَلِيَّةٌ إِذَا اسْتَدْبَرَتْهَا
حَرَاجٌ إِذَا اسْتَقْبَلَتْهَا هَلُوعٌ

“Koşarken bacakları birbirine çarpan (devekuşuna benzeyen benim dişi devem), hızlıca koşan bir devedir. Onu arkana alman bir tehlikedir, ona doğru gittin mi pek hızlıdır.”¹⁷⁵

(سُرٌّ مَا فِي رَجُلٍ شُحٌّ هَالَعٌ وَجُبْنٌ خَالَعٌ) “Kula verilen en kötü şey hâli’ (sızlanan) bir şuhh (cimrilik) ile kalbi yerinden ayıran bir korkaklıktır”¹⁷⁶ hadisinde yer alan *hâli'* (هَالَعٌ) kelimesi *hele'un* (هَلَعٌ) *mastan*'ndan türemiştir ve “sızlanan” ve “hüzünlünen”¹⁷⁷ anlamındadır. Bu sözcüğün yukarıda “hırs ile birlikte cimrilik göstermek” anlamını verdiğimiz *şuhh* (شُحٌّ) ile aynı bağlam içerisinde bulunması *hele'* (هَلَعٌ) *mastan*'yla aynı semantik çerçeve içerisinde yer aldıklarını ve aralarında anlamdaşlık ilişkisi olduğunu göstermektedir.

7.1. Kur'ân'da Helû' (هَلُوعٌ) Kavramı

H-l-'a (ح-ل-ع) kökünün müştakları Kur'ân'da sadece bir âyette zikre-

¹⁶⁵ Ebû Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'ân*, c. 2, s. 274; Cevherî, *es-Sihâh*, c. 3, s. 1308; Râzî, *Muhtârû's-sihâh*, s. 290; İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luga*, c. 2, s. 951.

¹⁶⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 15, s. 115; Zebidî, *Tâcu'l-arûs*, c. 22, s. 405.

¹⁶⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 15, s. 115; Zebidî, *Tâcu'l-arûs*, c. 22, s. 407.

¹⁶⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 15, s. 115; Zebidî, *Tâcu'l-arûs*, c. 22, s. 405.

¹⁶⁹ Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, c. 2, s. 378.

¹⁷⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 15, s. 115; Zebidî, *Tâcu'l-arûs*, c. 22, s. 405.

¹⁷¹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 21, s. 236; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, c. 5, s. 347.

¹⁷² Cevherî, *es-Sihâh*, c. 3, s. 1308; Râzî, *Muhtârû's-sihâh*, s. 290.

¹⁷³ İbn Fâris, *Makâyisu'l-luga*, c. 6, s. 62.

¹⁷⁴ Cevherî, *es-Sihâh*, c. 3, s. 1308; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 15, s. 115; İbn Fâris, *Makâyisu'l-luga*, c. 6, s. 62.

¹⁷⁵ Ezherî, *Tehzibu'l-luga*, c. 1, s. 144; Zebidî, *Tâcu'l-arûs*, c. 22, s. 406; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 15, s. 115.

¹⁷⁶ Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, “Cihâd”, 21, Çağrı Yay., 2. bs., İstanbul 1992; Ahmed, *Müsned*, c. 13, s. 385; c. 14, s. 15.

¹⁷⁷ Cevherî, *es-Sihâh*, c. 3, s. 1308; Râzî, *Muhtârû's-sihâh*, s. 290; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 15, s. 115.

İِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا . إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ (إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ) dilmekte olup o da Me'âric sûresindeki (إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ) "İnsan gerçekten pek huysuz yaratılmıştır. Kendisine kötülük dokundu mu sızlanır. Kendisine hayır dokundu mu cimrilik eder"¹⁷⁸ âyetlerinde zikredilen *helû'an* (هَلُوعًا) kelimesidir. Müfessirler söz konusu sözcüğe yer aldığı bu siyak-sıbak içerisinde "hırslı"¹⁷⁹ (الْحَرِيصُ), "cimri"¹⁸⁰ (الْبَخِيلُ), "hırsla birlikte cimrilik gösteren"¹⁸¹ (الشَّحِيحُ), "açgözlü"¹⁸² (الشَّرْهَ), "canı çok sıkılan"¹⁸³ (الضَّجُورُ), "aşırı sızlanan"¹⁸⁴ (الضَّجُورُ), "çok sızlanan"¹⁸⁵ (جَزُوعًا), "zayıf"¹⁸⁶ (الضَّيْفُ), "doymak bilmeyen"¹⁸⁷ gibi muhtelif anlamlar vermektedirler. Ebû Ubeyde (210/825)'ye göre âyetteki *helû'an* (هَلُوعًا) lafzı "kendisine bir hayır dokunduğunda şükretmeyen, bir şer isabet ettiğinde de sabretmeyen kimse" demektir.¹⁸⁸ İbn Abbâs (68/687) *helû'an* (هَلُوعًا) kelimesinin anlamını kendisinden sonra gelen (إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا . وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا) âyetlerinin tefsir ettiğini yani bu sözcüğün "kendisine fakirlik isabet ettiğinde sabretmeyen mal mülk isabet ettiğinde ise infak etmeyip cimrilik eden" anlamında olduğunu belirtmektedir.¹⁸⁹

Ebu'l-Abbâs el-Müberred (286/900) ise buradaki *helû'an* (هَلُوعًا) sözcüğünü "hayra da şerre de sabredemeyip her iki durumda da doğrusunu yapmayan kimse" şeklinde tarif etmektedir. Müberred (286/900) âyetteki bu ifadenin sabırsızlık anlamını içerdiğine aşağıdaki beyitte yer alan ve "sabırsızlık" anlamına gelen *hulâ'* (الهَلَاع) lafzını delil göstermektedir:

وَلِي قَلْبٌ سَقِيمٌ لَيْسَ يَصْحُو
وَنَفْسٌ مَا تُفِيقُ مِنَ الْهَلَاعِ

¹⁷⁸ Me'âric 70/19-21.

¹⁷⁹ Mâverdi, *Tefsîru'l-Mâverdi: en-Nüket ve'l-'uyûn*, c. 6, s. 94; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, c. 10, s. 39; İbnu'l-Cevzi, *Zâdu'l-mesîr*, s. 1473.

¹⁸⁰ Hâzin, *Lübâbu't-te'vil*, c. 7, s. 151; Mâverdi, *Tefsîru'l-Mâverdi: en-Nüket ve'l-'uyûn*, c. 6, s. 94; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, c. 10, s. 39; İbnu'l-Cevzi, *Zâdu'l-mesîr*, s. 1473.

¹⁸¹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, c. 10, s. 39; Hâzin, *Lübâbu't-te'vil*, c. 7, s. 151; İbnu'l-Cevzi, *Zâdu'l-mesîr*, s. 1473.

¹⁸² Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, c. 10, s. 39; İbnu'l-Cevzi, *Zâdu'l-mesîr*, s. 1473.

¹⁸³ Mâverdi, *Tefsîru'l-Mâverdi: en-Nüket ve'l-'uyûn*, c. 6, s. 94; İbnu'l-Cevzi, *Zâdu'l-mesîr*, s. 1473; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, c. 10, s. 39; Hâzin, *Lübâbu't-te'vil*, c. 7, s. 151.

¹⁸⁴ İbnu'l-Cevzi, *Zâdu'l-mesîr*, s. 1473; Mâverdi, *Tefsîru'l-Mâverdi: en-Nüket ve'l-'uyûn*, c. 6, s. 94.

¹⁸⁵ Hâzin, *Lübâbu't-te'vil*, c. 7, s. 151.

¹⁸⁶ Mâverdi, *Tefsîru'l-Mâverdi: en-Nüket ve'l-'uyûn*, c. 6, s. 94.

¹⁸⁷ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, c. 10, s. 39; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, c. 21, s. 236.

¹⁸⁸ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, c. 10, s. 39; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, c. 21, s. 236; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, c. 5, s. 347-348.

¹⁸⁹ Bagavî, *Me'âlimu't-tenzil*, c. 8, s. 223; Hâzin, *Lübâbu't-te'vil*, c. 7, s. 151.

“Benim iyileşmeyen hasta bir kalbim, sabırsızlıktan kurtulamayan bir nefsim vardır.”¹⁹⁰

H-l-‘a (ع-ل-ع) kökünden *hele’un* (هَلَعٌ) *mastan* lügatte “sızlanmanın en kötüsü”, “sızlanmak”, “hırslı olmak”, “sabrın az olması”, “şiddetli sızlanma”, “sızlanmanın en çirkini ve en kötüsü”, “hırsın en şiddetli hali” gibi anlamları ihtiva etmektedir. *Hele’* (هَلَعٌ) *mastannın* esas anlamı ise “süratli olmak” (سُرْعَةً) ve “hiddet” (حِدَّةٌ) demek olup diğer anlamlar bu kök anlamlardan türemektedir. Kur’ân’da ise bu *mastannın* türevleri sadece bir âyette zikredilmekte olup o da *helû’an* (هَلُوْأَن) kelimesidir. Müfessirler söz konusu sözcüğe yer aldığı bu siyak-sibak içerisinde “hırslı” (الْحَرِيصُ), “cimri” (الْبَخِيلُ), “hırsla birlikte cimrilik gösteren” (السَّجِيحُ), “aç-gözlü” (الشَّرْهَ), “canı çok sıkılan” (الضَّجُورُ), “aşırı sızlanan” (الشَّدِيدُ الْجَزَعُ), “çok sızlanan” (جَزَوْعًا), “zayıf” (الضَّعِيفُ), “doymak bilmeyen”, “kendisine bir hayır dokunduğunda şükretmeyen, bir şer isabet ettiğinde de sabretmeyen kimse”, “kendisine fakirlik isabet ettiğinde sabretmeyen mal mülk isabet ettiğinde ise infak etmeyip cimrilik eden” ve “hayra da şerre de sabredemeyip her iki durumda da doğrusunu yapmayan kimse” şeklinde anlamlar vermektedirler. Söz konusu *mastannın* ve müştaklarının yukarıda işaret edilen manalarıyla *buhl* (بُخْلٌ), *şuhh* (شُحٌّ), *danîn* (دَانِيْنٌ), *katr/kutûr* (كَتْرٌ/كُتُوْرٌ), *mesk* (مَسْكٌ) ve (كَدِيْ) kelimelerini karşılaştırdığımızda hepsinin aynı anlam örgüsü içerisinde yer aldığını ve semantik açıdan aralarında aynı doğrultuda bir anlam ilişkisi olduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç

İlk dönem Arapça lügatlerde “sahip olunan şeylerin, esirgenmesi doğru olmayan kimselerden esirgenmesi” anlamına gelen b-h-l (ب-خ-ل) kökünden *buhl* (بُخْلٌ) *mastan* Kur’ân’da yer aldıkları siyak-sibak içerisinde “insanın üzerinde vacip olan hakkı vermekten imtina etmesi”, “vacip olanın engellenmesi”, “cimriliğin bizzat kendisi”, “insanın kendi malını esirgemesi”, “yanında hâsıl olanı çıkartıp vermekten imtina etmek” gibi anlamları ihtiva etmektedir.

Buhl (بُخْلٌ) ile aynı semantik çerçevede içerisinde yer alan ve lügatlerde

¹⁹⁰ Ebu’l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred, *el-Kâmil fi’l-luga ve’l-edeb*, tahk.: Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm, Dâru’l-Fikri’l-Arabî, 3. bs., Kâhire 1417/1997, c. 3, s. 130; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c. 15, s. 115; Zebîdî, *Tâcu’l-arûs*, c. 22, s. 406-407.

“hırs ile birlikte cimrilik göstermek” şeklinde anlamlandırılan *şuhh* (شُحُّ) kavramına müfessirlerin Kur'an'da yer aldığı bağlama göre “kişinin insanların elinde bulunanlara göz dikmesi, onların kendisinin olmasını can-ı gönülden istemesi ve elindekilere kanaat etmemesi”, “hevasına uymak, imanı kabul etmemek”, “haram kazanç elde etmek”, “infakta bulunmamak”, “zulüm”, “Allah'a karşı masiyetler işlemeyi istemek”, “farzları terk edip haramları işlemek”, “kardeşinin malını haksızlıkla yemek”, “yanında bulunmayı da elde etmeyi hırsla arzulamak” gibi lügatte belirtilmeyen muhtelif manalar verdikleri görülmektedir.

Lügatlerde “tutmak, esirgemek ve cimrilik etmek” anlamına gelen *dinnun* (دِنْنٌ), *dinnnetun* (دِنْنَةٌ) ve *madinnnetun* (مَدِنْنَةٌ) *mastar*larından türeyen ve filologların “cimri” (بَحِيلٌ) manasını verdikleri *danîn* (دَانِيْنٌ) kelimesi Kur'an'da da aynı anlamında kullanılmakla birlikte kıraat ihtilaflarına bağlı olarak “töhmetsiz olan” ve “zayıf” gibi anlamlar da içermektedir.

Katr/kutûr (قَتْرٌ/قَتُورٌ), *iktâr* (اِقْتَارٌ) ve *taktîr* (تَقْتِيرٌ) *mastar*larının hepsi ‘alâ (عَلَى) *harf-i cerri* ile kullanıldıklarında “nafakayı azaltmak, kısmak, cimrilik etmek” anlamına gelmektedir. Söz konusu kelimeler ‘alâ (عَلَى) ile kullanılmadıklarında ise “bir şeyi azaltmak”, “nafakayı esirgemek, kısmak”, “sıkıntılı hayat yaşamak”, “kıt kanaat geçinmek”, “kıt kanaat yetecek kadar ya da ucu ucuna yetecek ölçüde infakta bulunmak” gibi anlamlar ihtiva etmektedir. *Katr* (قَتْرٌ) *mastar*nın asıl anlamı ise “daraltmak, kısmak, sınırlamak” ve “bir araya toplanmak” demektir. Aynı kökten *mukattir* (مُقْتَرٌ) ve *katûr* (قَتُورٌ) sözcükleri “birine karşı cimri davranan” anlamındadır. Kur'an'da da yer alan *katûr* (قَتُورٌ) sözcüğüne lügat anlamı yanında “cimri, pinti, eli sıkı”, “malı mülkü az olan”, “aşırı cimri” gibi anlamlar da verilmektedir. *Katr* (قَتْرٌ) *mastar*nın muzarî fiil formu *yak-turû* (يَقْتُرُوا) kelimesi Kur'an'da bir defa zikredilmekte ve “kısmak, esirgemek” anlamında kullanılmaktadır.

Mesk (مَسْكٌ) *mastar*nın asıl anlamı “bir şeyi hapsedmek” veya “bir şeyin hapsolünmesi, tutulması” anlamındadır. *İfâl* vezninden *imsâk* (اِمْسَاكٌ) “bir şeye yapışmak ve onu korumak”, “bir şeyi sıkıca tutmak” gibi manaları ihtiva etmekle birlikte kinaye kabilinden “cimrilik etmek” (بُحْلٌ) anlamına da gelmektedir. *İfâl* vezninden *mümsik* (مُمْسِكٌ) sözcüğü “cimri” (بُحْلٌ) manasındadır. *Mesîk* (مَسِيكٌ) ve *musaka* (مُسَكَّةٌ) sözcüğü de “cimri”

anlamını içermektedir. *Mesâk* (مَسَاكٌ), *misâk* (مِسَاكٌ) ve *meseka* (مَسَكَةٌ) kelimelerinin hepsi de tıpkı *imsâk* (إِمْسَاكٌ) gibi “cimrilik etmek” (بُخْلٌ) anlamındadır. Kur’ân’da *mesk* (مَسَكٌ) *mastannın* türevleri “cimrilik etmek” (بُخْلٌ) anlamında da kullanılmaktadır.

K-d-y (ك-د-ي) kökünden *kedy* (كَدَيْ) *mastannın* asıl anlamı “herhangi bir şeydeki sertlik, katılık” demektir. Bu kökten *küdye* (كُدَيْتٌ) sözcüğü “yerdeki, zemindeki sertlik”, “sert zemin, katı toprak” anlamına gelmektedir. *Îfâl* vezninden *ekdâ* (أَكْدَى) fiili “durdurmak, kesmek” anlamında kullanılmaktadır. *Ekdâ* (أَكْدَى) fiili ayrıca “cimrilik etmek” (بُخْلٌ), “hayrı az olmak”, “yaptığı bağış azaltmak”, “zenginlikten sonra fakirleşmek” ve “bünyesi ufak tefek olmak” gibi anlamları da ihtiva etmektedir. Kur’ân’da sadece bir defa geçen *ekdâ* (أَكْدَى) kelimesine müfessirler “cimrilik etmek” (بُخْلٌ), “infak etmekten vazgeçmek” (أَمْسَكَ عَنِ النَّفَقَةِ), “durdurmak, kesmek” (قَطَعَ), “ihsanı durdurmak” (انْقَطَعَ عَطَاؤُهُ) gibi anlamlar vermektedirler.

H-l-‘a (ه-ل-ع) kökünden *hele’un* (هَلَعٌ) *mastan* lügatte “sızlanmanın en kötüsü”, “sızlanmak”, “hırslı olmak”, “sabrın az olması”, “şiddetli sızlanma”, “sızlanmanın en çirkini ve en kötüsü”, “hırsın en şiddetli hali” gibi anlamları ihtiva etmektedir. *Hele’* (هَلَعٌ) *mastannın* esas anlamı ise “süratli olmak” (سُرْعَةٌ) ve “hiddet” (حِدَّةٌ) demek olup diğer anlamlar bu kök anlamlardan türemektedir. Kur’ân’da ise bu *mastan* türevleri sadece bir âyette zikredilmekte olup o da *helû’an* (هَلُوْأَن) kelimesidir. Müfessirler söz konusu sözcüğe yer aldığı bu siyak-sibak içerisinde “hırslı” (الْحَرِيصُ), “cimri” (الْبَخِيلُ), “hırsla birlikte cimrilik gösteren” (السَّجِيحُ), “açgözlü” (الشَّهْرَهُ), “canı çok sıkılan” (الضَّجُورُ), “aşırı sızlanan” (الشَّدِيدُ الْجَزَعُ), “çok sızlanan” (جَزوعًا), “zayıf” (الضَّعِيفُ), “doymak bilmeyen”, “kendisine bir hayır dokunduğunda şükretmeyen, bir şer isabet ettiğinde de sabretmeyen kimse”, “kendisine fakirlik isabet ettiğinde sabretmeyen mal mülk isabet ettiğinde ise infak etmeyip cimrilik eden” ve “hayra da şerre de sabredemeyip her iki durumda da doğrusunu yapmayan kimse” şeklinde anlamlar vermektedirler. Söz konusu *mastan* ve müştaklarının yukarıda işaret edilen manalarıyla *buhl* (بُخْلٌ), *şuhh* (شُحٌّ), *danîn* (ذَنْبِيْنٌ), *katr/kutûr* (قَتْرٌ/قُتُوْرٌ), *mesk* (مَسَكٌ) ve *kedy* (كَدَيْ) kelimelerini karşılaştırdığımızda aynı anlam örgüsü içerisinde yer aldıklarını ve semantik açıdan aralarında aynı doğrultuda bir anlam ilişkisi olduğunu söyleyebiliriz.

Araştırmamıza konu olan bahsi geçen kavramların ve türevlerinin genel lügatlerdeki muhtelif anlamlarıyla Kur'an'da yer alan manalarını dikkatle incelediğimizde lügatlerde yer almayan bazı anlamların Kur'an'da yer aldığı görülmektedir. Genel lügatlerde belirtilmeyen zikri geçen anlamlar âyetlerin siyak-sibakı, nüzul sebepleri, kıraat farklılıkları, zaman ve mekân unsurları da dikkate alınarak daha kapsamlı bir yaklaşımdan hareket edilerek ortaya çıkmış anlamlardır. Bu, söz konusu kavramların lügatlerdeki asıl anlamlarından çıkararak Kur'an'da anlam genişlemesine uğradıklarını ifade etmektedir. İşaret edilen unsurları göz önünde bulundurmadan Kur'an'da geçen bir kelimeyi sadece lügat anlamlarından hareket ederek anlamlandırmak insanı yanıltabilmektedir. Bu durum Kur'an'ı doğru bir şekilde anlayabilmek için kelimelerin tarihi süreç içerisinde ne gibi anlam değişikliklerine uğradıklarını yani semantik tahlil metodunu dikkate almanın elzem olduğunu göstermektedir.

Kaynaklar

- Amr b. Külsüm, *Divân*, tahk. ve şrh., İmîl Bedî' Ya'kûb, Dâru'l-Kütüb'l-'Arabî, 2. bs., Beyrût 1416/1996.
- Abdu'l-Bâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâz'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Çağrı Yay., İstanbul 1411/1990.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed İbn Hanbel*, tahk.: Şu'ayb el-Arnaûd vd., Müessesetü'r-Risâle, 1. bs., Beyrût 1416/1995.
- Bagavî, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Meş'ûd, *Me'âlimu't-tenzil*, tahk.: Muhammed Abdullâh en-Nemir vd., Dâru Tayyibe, 1. bs., Riyâd 1409.
- Beydâvî, Nâsuriddîn Ebi'l-Hayr Abdillâh b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî eş-Şâfiî, *Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vil*, haz.: Muhammed Abdurrahmân el-Mar'aşlî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1. bs., Beyrût-Lübân ts.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-sahîh*, Çağrı Yay., 2. bs., İstanbul 1412/1992.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-Arabiyye*, tahk.: Ahmed Abdu'l-Ğafûr Attâr, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 3. bs., Beyrût 1404/1984.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yay.,

30. bs., Ankara 2013.
- Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz Yay., 11. bs., yy., 1996.
- Dölek, Âdem, “Sünnet Işığında Cimrilik Hastalığı ve Tedavi Yolları”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 4, sayı: 2, 2004, s. 95-128.
- Ebü Dâvûd, Süleyman b. el-Eş’as es-Sicistânî, *es-Sünen*, Çağrı Yay., 2. bs., İstanbul 1992.
- Ebü Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru’l-muhîd*, tahk.: Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Mu’avvaz, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. bs., Beyrût-Lübânân 1413/1993.
- Ebü Ubeyde, Ma’mer b. El-Müsennâ et-Teymî, *Mecâzu’l-Kur’ân*, tahk.: Muhammed Fuâd Sezgin, Mektebetu’l-Hancı, Mısır ts.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu’l-luga*, tahk.: Ahmed Abdül’alîm el-Berdûnî, ed-Dâru’l-Mısriyye li’t-Te’lif ve’t-Terceme, ts.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Me’âni’l-Kur’ân*, Âlimü’l-Kütüb, 3. bs., Beyrût 1403/1983.
- Fîrûzâbâdî, Mecdü’d-Dîn Muhammed b. Ya’kûb eş-Şîrâzî, *el-Kâmûsu’l-muhîd*, el-Hey’etü’l-Mısriyye el-Âmme li’l-Kütüb, 1399/1979.
- Halil b. Ahmed, Ferâhidî, *Kitâbü’l-’ayn*, tahk.: Abdu’l-Hamîd Hindâvî, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût-Lübânân 1424/2003.
- Hâzin, Alâuddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bağdâdî, *Lübâbu’t-te’vîl fî me’âni’t-tenzîl*, Dâru’l-Fikr, Beyrût-Lübânân 1399/1979.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *et-Tahvîr ve’t-tenvîr*, ed-Dâru’t-Tûnisîyye, Tûnus 1984.
- İbn Atiyye el-Endelüsî, Ebû Muhammed Abdilhakk, *el-Muharreru’l-vecîz fî tefsîri’l-kitâbi’l-azîz*, tahk.: Komisyon, Vizâratu’l-Evkâf ve’s-Şuûnu’l-İslâmiyye, 2. bs., Katar 1428/2007.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. Hasen el-Ezdî, *Cemheretu’l-luga*, Remzî Münîr Ba’lebekî, Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, Beyrût-Lübânân 1987.
- İbn Fâris, Ebu’l-Huseyn Ahmed b. Zekeriyâ, *Makâyisu’l-luga*, tahk.: Abdu’s-Selâm Muhammed Hârûn, Dâru’l-Fikr yy., ts.
- İbn Kesîr, İmâddu’d-Dîn Ebu’l-Fidâ İsmâîl ed-Dimeşkî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, tahk.: Mustafâ es-Seyyid Muhammed vd., Mektebetu’l-Evlâd eş-Şeyh li’t-

- Turâs, 1. bs., Kâhire 1421/2000.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, *es-Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrerem, *Lisânü'l-Arab*, tahk.: Emin Muhammed Abdulvehhâb ve Muhammed es-Sâdık el-'Ubeydî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 3. bs., Beyrût-Lübân 1419/1999.
- İbnu'l-'Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh, *Ahkâmu'l-Kur'an*, nşr.: Muhammed Abdulkâdir 'Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût-Lübân ts.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed, *Zâdu'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Dâru İbn Hazm, 1. bs., Beyrût-Lübân 1423-2002.
- İsfahânî, Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed er-Râğıb, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'an*, Mektebetü Nazâr Mustafâ el-Bâz, yy., ts.
- İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev.: Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Nşr., İstanbul ts.
- İzz b. Abdisselâm, İzzuddîn Abdulaziz b. Abdisselâm es-Sülemî ed-Dimeşkî eş-Şâfiî, *Tefsîru'l-İzz b. Abdisselâm: Tefsîru'l-Kur'an*, tahk.: Abdullâh b. İbrâhîm el-Vehbî, Dâru İbn Hazm, 1. bs., Beyrût 1416/1996.
- Kasapoğlu, Abdurrahman, "Kur'an'a Göre Cimrilik Sebepleri, Zararları ve Eğitimi", *C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 11, sayı: 2, 2007, s. 329-364.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, tahk.: Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî, Müessesetü'r-Risâle, 1. bs., Beyrût-Lübân 1427/2006.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *Tefsîru'l-Mâverdî: en-Nüket ve'l-uyûn*, tahk.: es-Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahîm, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût-Lübân ts.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebu'l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, tahk.: Ahmed Ferîd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. bs., Lübân-Beyrût 1424/2003.
- Müberred, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd, *el-Kâmil fi'l-luga ve'l-edeb*, tahk.: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 3. bs., Kâhire 1417/1997.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî, *el-*

- Câmiu's-sahih*, Kâhire 1407/1987.
- Nair, Ahmet, "Kur'an'da Cimrilik Kavramı", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer, *Me'âni'l-Kur'âni'l-Kerîm*, tahk.: Muhammed Ali es-Sâbûnî, Merkezi İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, 1. bs., Mekke 1409/1998.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*, İstanbul 1412/1992.
- Nesefî, Ebu'l-Berakât Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vil*, tahk.: Yusuf Ali Bedevî, Dâru'l-Kelimu't-Tayyib, 1. bs., Beyrût 1419/1998.
- Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer Fâhru'd-Dîn, *Tefsîru'l-Fâhru'r-Râzî: et-Tefsîru'l-kebir, mefâtihu'l-ğayb*, Dâru'l-Fikr, 1. bs., Lübnân-Beyrût 1401/1981.
- Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir, *Muhtâru's-sihâh*, Mektebetü Lübnân-Beyrût 1986.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm, *el-Keşf ve'l-beyân*, tahk.: Muhammed b. Âşûr, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1. bs., Beyrût-Lübnân 1422/2002.
- Se'âlibî, Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf Ebû Zeyd, *Cevâhiru'l-hisân fî tefsîri'l-Kur'ân*, tahk.: Ali Muhammed Mu'avvaz, Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1. bs., Beyrût-Lübnân 1418/1997.
- Semerkindî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm, *Tefsîru's-Semerkindî: Bahru'l-'ulûm*, tahk.: Ali Muhammed Mu'avvaz, Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. bs., Beyrût-Lübnân 1413/1993.
- Suyûtî, Celâluddîn, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, tahk.: Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî, Merkezi Hicr li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-'Arabîyye ve'l-İslâmîyye, 1. bs., Kâhire 1424/2003.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min ilmi't-tefsîr*, tahk.: Seyyid İbrâhîm, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 1427/2007.
- Şirbinî, Muhammed b. Ahmed, *Tefsîru's-sirâci'l-münîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût ts.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyân an te'vil-i âyi'l-Kur'ân*, tahk.: Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, 1. bs., Kâhire

1422/2001.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevde, *es-Sünen*, İstanbul 1412/1992.

Türkçe Sözlük, TDK Yay., 10. bs., Ankara 2005.

Yakıt, İsmail, "Doğru Bir Kur'an Tercümesinde Semantik Metodun Önemi", *S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 1, 1994, ss. 17-24.

Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtazâ el-Huseynî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, tahk.: Abdul'alîm et-Tahâvî, Matbaatu Hukûmeti'l-Kuveyt, 1400/1980.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Ahmed, *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*, tahk.: Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Mu'avvaz, Mektebetu'l-Abîkân, 1. bs., Riyâd 1418/1998.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Ahmed, *Esâsu'l-belâġa*, tahk.: Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. bs., Beyrût-Lübân 1419/1998.

Zevzenî, Ebû Abdullâh el-Huseyn b. Ahmed b. el-Huseyn, *Şerhu'l-mu'allakâti'l-aşr*, Dâru Mektebeti'l-Hayât li't-Tıbbâ'ati ve'n-Neşr, Beyrût-Lübân 1983.